

> Retouradres; Postbus 687, 2501 CR Den Haag

Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid
Drs , secretaris generaal Parnassusplein 5
2509 LV Den Haag

**Maatschappelijk Impact
Team**

Postbus 687,
2501 CR Den Haag
info@mit-team.nl

Datum 22-02-2023
Betreft MIT-advies 2023-2
Afschaling resterende COVID-19 adviezen

Geachte mevrouw ,

Hieronder treft u het aangevraagde advies van het Maatschappelijk Impact Team over de afschaling van de resterende COVID-19 adviezen.

Aanleiding

Op 7 februari 2023 heeft het Maatschappelijk Impact Team (MIT) een adviesaanvraag ontvangen van de waarnemend secretaris-generaal van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW). De adviesaanvraag betreft de omgang met en de eventuele afschaling van de basisadviezen om thuis te blijven bij klachten en een zelftest te doen, en om in isolatie te gaan bij een positieve test.

Het MIT is gevraagd om in algemene zin de sociaalmaatschappelijke en economische impact van de eventuele afschaling te beoordelen en hierover te adviseren. Aanvullend heeft het MIT een aantal deelvragen gekregen over draagvlak voor de basisadviezen, generiek of specifiek beleid voor bepaalde groepen, het verstrekken van persoonlijke beschermingsmiddelen en zelftesten, algemeen geldende voorschriften voor infectieziekten en de internationale context.

Daarnaast is het MIT gevraagd of de adviezen ook van toepassing zijn op de BES-eilanden. Het MIT kan op dit moment onvoldoende beoordelen of de adviezen voor Europees Nederland ook relevant zijn voor Caribisch Nederland.¹

Adviezen

Op basis van de kennis die het MIT heeft verzameld vanuit wetenschap en praktijk, geeft het MIT aan het kabinet de volgende adviezen.

Advies 1. Schaal basisadviezen pas af als COVID-19 endemisch is

Afschaling van de basisadviezen is wat het MIT betreft pas aan de orde als de situatie in Nederland – of nog liever: in Europa² of mondiaal - *endemisch* wordt verklaard en COVID-19 daadwerkelijk als 'een van de vele virussen' kan worden

¹ Zie bijlage 1, toelichting en verantwoording adviezen

² Bij voorkeur voert Nederland samen met de andere EU-lidstaten beleid in Europees verband, zoals ook is gebeurd met de maatregelen voor reizigers uit China: [Infectieziektenbestrijding | Tweede Kamer der Staten-Generaal](#)

gezien. Tot die tijd zijn er nog te veel onzekerheden, onder andere over Long Covid.³ Het valt te verwachten dat het vertrouwen bij medisch kwetsbare groepen zou kunnen afnemen op het moment dat de overheid deze onzekerheden niet (h)erkent.⁴

Datum
22-02-2023

Tegelijkertijd signaleert het MIT dat een groot deel van de bevolking zich al gedraagt alsof de situatie endemisch is. Het besluit tot afschaling kan dan worden geïnterpreteerd als het moment waarop de pandemie definitief voorbij is.⁵ Als na afschaling blijkt dat het virus toch weer oplaait en maatregelen opnieuw moeten worden ingevoerd, dan zou dit het draagvlak voor deze maatregelen kunnen verkleinen.⁶ Het voorkomen van onnodige op- en afschaling is belangrijk om het beleid voorspelbaar te houden voor de samenleving.⁷

Advies 2. Zorg voor veiligheid kwetsbare groepen

Een groot deel van de bevolking leeft – met of zonder inachtneming van de basisadviezen – nu al zonder of met weinig beperkingen in het dagelijks leven. Maar dat geldt niet voor medisch kwetsbare groepen die een hoger risico lopen na afschaling.⁸ Voor groepen met een verhoogd risico gelden nu al aanvullende adviezen bovenop de basisadviezen.⁹ Het MIT acht het belangrijk dat persoonlijke beschermingsmiddelen, zelftesten én vaccinaties voor deze groepen optimaal toegankelijk blijven. Ook vertegenwoordigers van werknemers met fysieke beroepen noemen de toegankelijkheid tot deze middelen belangrijk. Mensen die zichzelf zien als risicogroep voor besmettingen willen over het algemeen zelf voor een vaccinatie kunnen kiezen, ongeacht hun medische conditie.

Het MIT vraagt tevens aandacht voor de situaties waarin werkgevers hun werknemers vragen om bij een positieve test en (milde) klachten toch te komen werken. Dit betreft vooral werknemers in fysieke beroepen zoals zorg, onderwijs, openbaar vervoer en contactberoepen; soms gaat het om mensen in een kwetsbare sociaaleconomische positie, bijvoorbeeld werkzaam in productiebedrijven en distributiecentra. Als besmette mensen naar het werk komen, staat ook de gezondheid en veiligheid van collega's op het spel. Vanwege acute continuïteitsvraagstukken zijn in de zorg protocollen ontwikkeld waarbij het zorgpersoneel onder specifieke condities ook bij een positieve zelftest kan blijven werken.¹⁰ Als deze continuïteitsproblemen ook spelen in andere sectoren, dan zouden daar vergelijkbare afspraken kunnen worden gemaakt tussen werkgevers en werknemers.

Advies 3. Communiceer over de gewenste normen

Gelet op de afnemende risicoperceptie acht het MIT het verstandig om de pandemische paraatheid in de samenleving te versterken, en adviseert het kabinet hierover het gesprek aan te gaan met sectoren en met burgers. Daarbij past dat mensen hun gezondheid blijven beschermen én voor elkaar blijven zorgen in

³ Het MIT neemt zich voor een advies uit te brengen over de maatschappelijke impact van Long Covid.

⁴ Zie bijlage 4, samenvatting gesprekken praktijkkringen

⁵ Zie bijlage 2, kennisnotitie SCP (8 februari 2023), pagina 3; zie bijlage 3, kennisnotitie RIVM Gedragseenheid of [Naleving van en draagvlak voor de basis gedragsregels | RIVM](#) voor cijfers of over afname van naleving, afnemende zorgen en toegenomen sociale activiteiten; zie bijlage 4, samenvatting gesprekken praktijkkringen

⁶ Zie bijlage 4, samenvatting gesprekken praktijkkringen

⁷ Zie Kennisnotitie SCP (8 februari 2023), pagina 2

⁸ Zie bijlage 4, samenvatting gesprekken praktijkkringen

⁹ [Adviezen aan mensen die kwetsbaar zijn | RIVM](#)

¹⁰ [Update COVID-19 leidraad Testbeleid en inzet zorgmedewerkers in het ziekenhuis | Federatie Medisch Specialisten \(demedischspecialist.nl\)](#); [Uitgangspunten testbeleid en inzet zorgmedewerkers buiten het ziekenhuis | LCI richtlijnen \(rivm.nl\)](#)

kwetsbare situaties. Gezien de ernst van de huidige pandemie en mogelijk toekomstige pandemieën is er behoefte aan een duidelijke norm.

Datum
22-02-2023

'Blijf thuis als je ziek bent' is in praktijk een gangbare sociale norm, die mensen geacht worden te hanteren zowel voor hun eigen gezondheid als – uit solidariteit – voor de gezondheid en veiligheid van anderen.¹¹ Dit valt samen met het basisadvies om thuis te blijven bij klachten. Over het basisadvies 'Test jezelf bij klachten en blijf thuis als je een positieve test hebt' lopen de opvattingen meer uiteen, zo blijkt uit de cijfers over naleving en de gesprekken met de praktijk. Deze norm is niet meer bij iedereen gebruikelijk. Het MIT adviseert het kabinet om over de basisadviezen te (blijven) communiceren zolang deze van kracht zijn. Daarbij moet ook duidelijk zijn in welke situaties maatwerk mogelijk is, zoals in het eerdere voorbeeld van de zorgsector.

Ook bij mogelijke afschaling, als COVID-19 endemisch is, adviseert het MIT om de norm 'Blijf thuis als je ziek bent' te blijven communiceren, en daarbij aandacht te vragen voor solidariteit. De norm geldt voor alle besmettelijke infectieziekten met maatschappelijke impact. Hantering van deze norm is belangrijk voor de bescherming van medisch kwetsbare groepen en in situaties waarbij de kans op besmettingen, ziekteverzuim en zorgbehoefte toenemen. Daarnaast vindt het MIT hantering van de norm van belang om de pandemische paraatheid op peil te houden.

Toelichting adviezen

In bijlage 1 worden de adviezen van het MIT nader toegelicht en verantwoord. Daarnaast zijn de kennisnotities van de expertleden SCP (bijlage 2) en RIVM Gedragsunit (bijlage 3) bijgevoegd, alsmede een samenvatting van gesprekken met de praktijk (bijlage 4).

Hoogachtend,

Voorzitter Maatschappelijk Impact Team

¹¹ Zie bijlage 4, samenvatting gesprekken praktijkkringen

Bijlage 1 – Toelichting en verantwoording adviezen

Datum

22-02-2023

Werkwijze

Het MIT heeft zich voor dit advies gebaseerd op de kennisnotities van de expertleden SCP (bijlage 2) en RIVM Gedragsunit (bijlage 3), beleidsinformatie, literatuur en artikelen. Daarnaast heeft het MIT zich gebaseerd op kennis en ervaring uit de praktijk (bijlage 4).

Aan de hand van een matrix (onderaan bijlage 1) met maatschappelijke thema's enerzijds¹² en kwetsbare groepen anderzijds¹³ heeft het MIT de meest relevante sociaalmaatschappelijke en economische effecten in kaart gebracht. Praktijkkennis is vervolgens opgehaald door gesprekken te voeren met vertegenwoordigers van groepen die met deze positieve of negatieve effecten te maken kunnen hebben: medisch kwetsbare groepen, sociaaleconomische kwetsbare groepen, werknemers en werkgevers, zelfstandigen en jongeren.¹⁴

Situatie in Europa

Er zijn geen Europese richtlijnen op het gebied van thuisblijven, testen en isoleren; dit is het domein van de afzonderlijke lidstaten. Het MIT heeft gekeken welke adviezen van kracht zijn in de ons omringende landen (België, Duitsland, Verenigd Koninkrijk, Frankrijk). Isolatieadviezen gelden op moment van schrijven ook in België (minimaal 7 dagen isolatie), Frankrijk (7 dagen) en het Verenigd Koninkrijk (5 dagen).¹⁵ In de Duitse deelstaten die aan Nederland grenzen, Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen, is per 1 februari 2023 de isolatieplicht na een positieve coronatest komen te vervallen.¹⁶ Wel gelden daar nog strikte regels voor de omgang met kwetsbare groepen; na een positieve test mogen werknemers en bezoekers vijf dagen lang geen zorginstellingen betreden.

Situatie in Nederland

De plaats die de Covid-19-pandemie in de samenleving en in het maatschappelijk debat inneemt wordt kleiner. De pandemie is inmiddels één van de problemen die burgers zien en niet meer het grootste probleem.¹⁷ Ook maakt slechts nog een klein deel van de Nederlanders zich nog (veel) zorgen om het virus.¹⁸ Voor veel mensen is de pandemie minder urgent geworden.¹⁹

¹² Maatschappelijke indicatoren zijn gebaseerd op het concept 'brede welvaart'. Zie bijvoorbeeld [Monitor brede welvaart \(cbs.nl\)](#) en het werk van de gezamenlijke planbureaus [Verankering van brede welvaart in de begrotingssystematiek | Rapport | Sociaal en Cultureel Planbureau \(scp.nl\)](#)

¹³ Een vierdeling in kwetsbare groepen is opgenomen in het MIT-advies 'Fit voor het najaar': medisch kwetsbaar, kwetsbaar voor besmettingen, economisch kwetsbaar en sociaal kwetsbaar. [Fit voor het najaar \(overheid.nl\)](#); [Infectieziektenbestrijding | Tweede Kamer der Staten-Generaal](#)

¹⁴ Uitgaande van de mogelijke gevolgen van afschaling van de basisadviezen zijn de volgende organisaties geraadpleegd uit de 'praktijkkringen' van het MIT: Patiëntenfederatie, Samenwerkende Gezondheidsfondsen, Verpleegkundigen & Verzorgenden Nederland (V&VN), Iederin, Pharos, FNV, CNV, Algemene Onderwijsbond (AOB), VNO-NCW/MKB-Nederland, Evenementensector, Algemene Vereniging van Schoolleiders (AVS), Vereniging Zelfstandigen Nederland (VZN) en de Nationale Jeugdraad

¹⁵ [Coronatesten en quarantaine | Vlaanderen.be](#); [Les règles d'isolement face au Covid-19 | Gouvernement.fr](#); [What to do if you have coronavirus \(COVID-19\) or symptoms of COVID-19 - NHS \(www.nhs.uk\)](#)

¹⁶ [Corona-Vorschriften | Portal Niedersachsen](#); [Corona-Virus in Nordrhein-Westfalen | Land.NRW](#). In andere deelstaten was dit al het geval: [Vier Duitse deelstaten schaffen isolatieplicht af - Duitsland Instituut](#)

¹⁷ Zie Kennisnotitie SCP (8 februari 2023), pagina 2

¹⁸ Volgens het laatste trendonderzoek maakt 12% van de bevolking zich nog zorgen om het coronavirus. Daarbij zijn kleine verschillen naar leeftijdscategorieën (van 8,7% onder jongeren van 16-24 jaar tot 14,9% bij 70-plussers). [Naleving van en draagvlak voor de basis gedragsregels | RIVM](#)

¹⁹ Het OMT/RIVM beoordeelt de situatie rond COVID-19 tot nu toe niet als 'endemisch'. Wel spreekt het OMT/RIVM sinds het voorjaar van 2022 over een 'transitiefase'. [Kamerbrief bij 144e advies OMT en maatschappelijk beeld en uitvoeringstoets | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl](#). Ook de WHO spreekt nog niet over een endemisch situatie: <https://www.who.int/news/item/30-01-2023-statement-on-the-fourteenth>

Datum
22-02-2023

Het MIT signaleert tegelijkertijd dat patiënten met een hoog medisch risico²⁰ - inclusief hun gezinnen en mantelzorgers - nog steeds geconfronteerd kunnen worden met de gevolgen van de pandemie. Patiëntenorganisaties noemen dat deze patiënten voorzorgmaatregelen moeten nemen om besmetting te voorkomen.²¹

Ook onder mensen die beroepsmatig meer bloot staan aan het virus (zorg, onderwijs, openbaar vervoer, publieke diensten, contactberoepen) leven zorgen, vooral over Long Covid. Van Long Covid zijn steeds meer gevallen bekend²² die ook nog kunnen ontstaan door de huidige virusvarianten.²³

Werkgevers maken zich zorgen over het hoge ziekteverzuim in sommige sectoren, in combinatie met de krapte op de arbeidsmarkt.²⁴ Het ziekteverzuim is echter naar alle waarschijnlijkheid maar beperkt toe te schrijven aan (de acute en langdurige gevolgen van) COVID-19.²⁵

Situatie op de BES-eilanden²⁶

Covid-19 speelt volgens verschillende bronnen geen rol meer in het dagelijks leven op Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Het aantal besmettingen is laag (voor zover er nog getest wordt) en de lokale maatregelen zijn grotendeels ingetrokken – al zijn er verschillen tussen de eilanden.²⁷ Er is geen rioolsurveillance om de verspreiding van het virus te monitoren. De vaccinatiegraad verschilt tussen de eilanden.

De BES-eilanden zijn vanwege het kleine aantal inwoners grotendeels afhankelijk van ziekenhuizen op Sint Maarten en in Colombia. Dit maakt de eilanden medisch gezien kwetsbaar.

De sociaalmaatschappelijke en economische verschillen met Europees Nederland zijn groot. Zo zijn de economieën van de BES-eilanden afhankelijk van toerisme en biedt de arbeidsmarkt minder zekerheden. Eventuele beperkingen voor internationale reizigers hebben daardoor meteen gevolgen voor de economie en de bestaanszekerheid van de bewoners.

De grote verschillen tussen de BES-eilanden en Europees Nederland maken dat het MIT op dit moment onvoldoende kan beoordelen of de adviezen voor Europees Nederland ook relevant zijn voor Caribisch Nederland.

[meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-\(covid-19\)-pandemic](#)

²⁰ [Risicogroepen en COVID-19 | RIVM](#)

²¹ Zie figuur 3 uit bijlage 3, kennisnotitie Gedragsunit RIVM (7 februari 2023)

²² Omdat in Nederland geen registratie plaatsvindt van Long Covid, moeten aantallen worden geschat. In het Verenigd Koninkrijk gaat het om 3,4% van de bevolking (omgerekend naar Nederland zou het dan gaan om 600.000 mensen). [Presentatie Mevrouw Jolande Sap – Voorzitter van het Maatschappelijk Impact Team \(MIT\) | Tweede Kamer der Staten-Generaal](#); [Prevalence of ongoing symptoms following coronavirus \(COVID-19\) infection in the UK - Office for National Statistics \(ons.gov.uk\)](#)

²³ [Long COVID: major findings, mechanisms and recommendations | Nature Reviews Microbiology](#)

²⁴ [Ziekteverzuim \(cbs.nl\)](#); [Werknemers relatief lang afwezig bij verzuim door werkdruk \(cbs.nl\)](#)

²⁵ De Arbo unie becijfert het ziekteverzuim door (Long) Covid op dit moment op 6% van het totale geregistreerde ziekteverzuim (bij de bedrijven die bij hen aangesloten zijn).

²⁶ Voor de situatie op de BES-eilanden baseert het MIT zich op gesprekken met deskundigen van de departementen van SZW, EZK en BZK en het Cib-Cariben van het RIVM.

²⁷ [Maatregelen - Crisiswebsite van het openbaar lichaam Bonaire \(bonairecrisis.com\)](#), [Covid-19 Information | Public Entity Saba \(sabagov.com\)](#), [No more entry policy, tests and EHAS form required Statia calls off COVID-19 measures | News item | St. Eustatius \(statiagovernment.com\)](#)

Duiding basisadviezen

De basisadviezen om thuis te blijven bij klachten, te testen bij klachten en bij een positieve test in isolatie te gaan, zijn de laatste COVID-19-adviezen die nu nog gelden naast de hygiëne-, ventilatie- en vaccinatie-adviezen.²⁸ Het gaat om adviezen en niet om (handhaafbare) maatregelen, zoals eerder in de coronacrisis wel het geval was.²⁹ Het MIT gaat er op basis van de beschikbare kennis en ervaringen uit de praktijk vanuit dat thuisblijven en testen bij klachten in het algemeen niet als belastend worden ervaren. Het isolatie-advies - minimaal vijf en maximaal tien dagen - is in lichte mate vrijheidsbeperkend, maar de duur hiervan is niet zodanig dat hiervan een effect valt te verwachten voor het welbevinden van mensen.³⁰ Wel zou het ziekteverzuim door isolatie van de éne werknemer kunnen leiden tot oplopende werkdruk voor de andere werknemer. Vanwege acute continuïteitsvraagstukken in de zorg zijn protocollen voor het zorgpersoneel ontwikkeld waarbij zij onder specifieke condities ook bij een positieve zelftest kunnen blijven werken.³¹

Datum
22-02-2023

Bij een meerderheid van de bevolking bestaat nog steeds draagvlak voor de basisadviezen.³² Wel nemen in de tijd het draagvlak voor en de naleving van de basisadviezen onder de bevolking gestaag af.³³ Uit de gesprekken met de praktijk krijgt het MIT een wisselend beeld over naleving en draagvlak. Alle gesprekspartners benadrukken echter dat met de huidige basisadviezen goed te leven valt.³⁴

Hoewel een groot deel van de samenleving inmiddels lijkt te leven zonder grote zorgen over COVID-19, signaleert het MIT tegelijkertijd dat er ook groepen zijn die nog wel geconfronteerd worden met de pandemie en de gevolgen daarvan.³⁵ Er leven vooral zorgen bij mensen die medisch kwetsbaar zijn, en binnen deze groep met name bij de medisch kwetsbaren met een hoog risico. Patiënten die problemen hebben met hun immuunsysteem - en hun gezinnen en mantelzorgers - lopen risico's en nemen de nodige voorzorgmaatregelen. Ook sommige mensen in beroepen die meer bloot staan aan het virus (zorg, onderwijs, openbaar vervoer, publieke diensten, contactberoepen, productie, distributie) voelen zich nog niet veilig en blijven voorzichtig. Bij patiënten en mensen in fysieke beroepen die zich niet veilig voelen speelt niet zozeer de zorg om de acute verschijnselen van besmetting met het virus, maar veel meer de angst voor het ontwikkelen van Long Covid. Van Long Covid zijn steeds meer gevallen bekend³⁶ die ook kunnen

²⁸ [Adviezen om corona te voorkomen | Coronavirus COVID-19 | Rijksoverheid.nl](#)

²⁹ Thuisblijven bij klachten en isolatie bij een positieve (GGD-)test zijn al vrijwel aan het begin van de coronacrisis (maart 2020) ingevoerd als maatregelen en twee jaar later als adviezen in gebruik gebleven. Vanaf december 2021 is de zelftest ingevoerd. [Coronavirus tijdslijn | Rijksoverheid.nl](#)

³⁰ [Henssler et al. \(2020\)](#) laten in een overzicht van de wetenschappelijke literatuur zien dat na quarantaines die langer dan een tot twee weken duren verhoogde risico's optreden voor de mentale gezondheid

³¹ [Update COVID-19 leidraad Testbeleid en inzet zorgmedewerkers in het ziekenhuis | Federatie Medisch Specialisten \(demedischspecialist.nl\); Uitgangspunten testbeleid en inzet zorgmedewerkers buiten het ziekenhuis | LCI richtlijnen \(rivm.nl\)](#)

³² Zie de Kennisnotitie Gedragsunit RIVM (7 februari 2023), paragraaf 2.

³³ Zie figuur 1 uit de Kennisnotitie Gedragsunit RIVM (7 februari 2023). Volgens de Gedragsunit van het RIVM (ronde 34, nog te publiceren) doet 53% van mensen met klachten een coronatest en gaat 53% van de mensen met een positieve testuitslag in isolatie (82% als we mensen meerekenen die alleen een frisse neus gaan halen). Combineren we deze cijfers dan ligt het percentage van de mensen met een symptomatische coronabesmetting dat in isolatie gaat rond de 28% (43% bij "isolatie plus frisse neus"). Meer informatie over vorige rondes: [Naleving van en draagvlak voor de basis gedragsregels | RIVM](#)

³⁴ Zie bijlage 4, samenvatting gesprekken praktijkkringen

³⁵ Zie figuur 3 uit bijlage 3, kennisnotitie Gedragsunit RIVM (7 februari 2023)

³⁶ Omdat in Nederland geen registratie plaatsvindt van Long Covid, moeten aantallen worden geschat. In het Verenigd Koninkrijk gaat het om 3,4% van de bevolking (omgerekend naar Nederland zou het dan gaan om 600.000 mensen). [Presentatie Mevrouw Jolande Sap – Voorzitter van het Maatschappelijk](#)

ontstaan door de huidige virusvarianten.³⁷ Afschalen van de basisadviezen kan bij bepaalde groepen tot extra zorgen leiden en bij medisch kwetsbaren met een hoog risico tot meer isolement.

Datum
22-02-2023

Het MIT kan geen harde uitspraken doen over positieve of negatieve impact op de economie bij afschaling van de basisadviezen. Doorwerken bij een positieve test (zonder of met milde klachten) zou een kleine bijdrage kunnen leveren aan de reductie van het ziekteverzuim. Maar het loslaten van de basisadviezen zou ook kunnen leiden tot meer besmettingen op de werkvloer en juist een toenemend kort- of langdurend ziekteverzuim (Long Covid).

Sociaalmaatschappelijke effecten

In algemene zin geldt dat het loslaten van vrijheidsbeperkende maatregelen, zoals isolatie, positieve gevolgen heeft voor het welbevinden van mensen. Deze positieve effecten zullen bij afschaling van de basisadviezen waarschijnlijk gering zijn, omdat er geen sprake is van een dwingende maatregel maar van een advies. Het gaat bovendien om een relatief korte isolatieperiode (vijf tot maximaal tien dagen) zonder langdurige gevolgen voor het welzijn.

Afschaling van het basisadvies over isolatie zal naar verwachting wel een negatief effect hebben op het welbevinden van medisch kwetsbare groepen die zich door afschaling genoodzaakt zien om meer in isolement te leven. Patiëntenorganisaties melden dat dit bij afschaling in toenemende mate het geval zal zijn, niet alleen voor patiënten maar ook voor hun naasten en mantelzorgers.³⁸ Het gaat mogelijk om grote aantallen.³⁹ Patiëntenorganisaties geven aan dat medisch kwetsbare groepen bij afschaling van basisadviezen meer stress en angst ervaren.⁴⁰ Ook voorspellen zij het opnieuw oplaaien van het debat tussen medisch kwetsbaren en minder kwetsbaren in de samenleving. Dit wordt onderschreven door het SCP. De vrijheid van de ene groep raakt hier aan de vrijheid van de andere groep.⁴¹

Bij medisch kwetsbare groepen maar ook bij de groepen die in de 'frontlinie' staan, zal afschaling van de basisadviezen afbreuk kunnen doen aan hun vertrouwen in de overheid. Voor de overige groepen is dit neutraal, mits afschaling een permanent karakter heeft en maatregelen niet even later toch weer teruggedraaid moeten worden doordat het virus oplaait.

In het algemeen geldt dat spaarzaam moet worden omgegaan met momenten van op- en afschaling, zeker als hiermee belangrijke waarden gepaard gaan. Het SCP wijst in dit verband op het belang van voorspelbaar beleid.⁴² Het (opnieuw) verliezen van vrijheden weegt waarschijnlijk zwaarder dan de positieve ervaring bij het herwinnen van vrijheden. Negatieve gevoelens bij verlies zijn veel groter dan positieve gevoelens bij winst.⁴³

[Impact Team \(MIT\) | Tweede Kamer der Staten-Generaal; Prevalence of ongoing symptoms following coronavirus \(COVID-19\) infection in the UK - Office for National Statistics \(ons.gov.uk\)](#)

³⁷ [Long COVID: major findings, mechanisms and recommendations | Nature Reviews Microbiology](#)

³⁸ Ook uit eerder onderzoek bleek dat medisch kwetsbare groepen zich isoleren: [Mensen in sociale isolatie als gevolg van de coronacrisis | RIVM](#)

³⁹ Ter vergelijking: 6,9 miljoen mensen kregen in 2021 een uitnodiging voor een griepvaccinatie, hiervan hadden 4,2 miljoen mensen een medische indicatie, de overige mensen hadden een indicatie alleen op basis van leeftijd (bron: [Monitor Vaccinatiegraad Nationaal Programma Grieppreventie \(NPG\) 2021. | Nivel; Risicogroepen en COVID-19 | RIVM](#)). De groep met een medisch hoog risico (door ernstige afweerstoornissen) wordt door de Patiëntenfederatie, RIVM en VWS geschat op enkele honderdduizenden.

⁴⁰ Zie ook bijlage 3, kennisnotitie Gedragsunit RIVM (7 februari 2023), paragraaf 2

⁴¹ Zie Kennisnotitie SCP (8 februari 2023), pagina 3

⁴² Zie Kennisnotitie SCP (8 februari 2023), pagina 2

⁴³ [Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk - JSTOR](#)

Economische effecten

Werkgevers beschouwen afschaling van de basisadviezen als neutraal tot gematigd positief. Ook voor zzp'ers kan afschaling in principe gunstig zijn; en hetzelfde geldt voor studenten en scholieren, in verband met de continuïteit van het onderwijs. Werknemers, zzp'ers en studenten met een positieve test maar zonder klachten kunnen blijven werken en studeren. Het positieve effect geldt met name in sectoren waarbij fysieke aanwezigheid vereist is; voor de sectoren waar werknemers thuis kunnen werken heeft de afschaling van de huidige basisadviezen minder impact. Werkgevers geven tegelijkertijd aan dat afschaling van basisadviezen niet dé oplossing is voor de krapte op de arbeidsmarkt, de oplopende werkdruk en het hoge ziekteverzuim.⁴⁴

Werkgevers stellen als belangrijke voorwaarde dat de afschaling duurzaam moet zijn, en dat er niet binnen de kortste keren weer sprake is van opschaling. Het grillige beleid van op- en afschaling wordt genoemd als een van de grootste pijnpunten voor werkgevers uit de voorbije jaren.

Werknemers zien de afschaling van de basisadviezen als (gematigd) negatief. Hun voornaamste pijnpunt is dat de gezondheid en veiligheid op de werkplek onder de huidige maatregelen al niet altijd gegarandeerd worden, laat staan als de basisadviezen worden afgeschaald.⁴⁵ De druk van werkgevers op besmette werknemers om met (milde) klachten op de werkvloer te verschijnen, zal na afschaling – als het ware gelegitimeerd door de overheid – toenemen. Voor de medisch kwetsbare collega's kan dit niet alleen leiden tot hogere gezondheidsrisico's, maar mogelijk ook tot arbeidsconflicten of zelfs tot verlies van werk en inkomen.

⁴⁴ [Ziekteverzuim \(cbs.nl\)](#); [Werknemers relatief lang afwezig bij verzuim door werkdruk \(cbs.nl\)](#). Ziekteverzuim ten gevolge van COVID-19 maakt op dit moment waarschijnlijk nog maar een klein aandeel uit van het totale ziekteverzuim (6% bij de Arbo unie). De gesprekspartners geven aan dat in deze winter vooral 'de griep' heerst, en ziekteverzuim door COVID-19 hieraan ondergeschikt is.

⁴⁵ Zie bijvoorbeeld het kort geding dat FNV en CNV hebben aangespannen tegen de staat vanwege de onveiligheid voor het zorgpersoneel: [Kort geding tegen Staat om long covid slachtoffers uit zorg gaat definitief door - FNV](#)

Datum
22-02-2023

Matrix

Gezondheid / Gezondheidszorg	Licht negatief als bewaking te maken krijgt met meer besmettingen en ziektegevallen, zo niet dan neutraal	Medisch kwetsbaren Negatief als er inderdaad een grotere kans op besmetting en ziekte is door (dastaten van deze adrielen (aan OMT om te beoordelen)	Mensen aan de frontlinie Licht negatief door werk aan de frontlinie mogelijk, iets grotere kans op besmettingen en ziekte woden	Economisch kwetsbaren Wijken op dit punt niet af van de gehele populatie	Sociaal kwetsbaren Wijken op dit punt niet af van gehele populatie
Subjectief welzijn	Licht positief in het licht van meer tevredenheid door te kunnen werk, meer contact te hebben, zicht op einde pandemie. Licht negatief als het gemeenteraad wordt als zorgen om de gezondheid.	Negatief door zorgen om gezondheid die kunnen leiden tot stress, angst, slapeloosheid etc.	Licht negatief door minder tevredenheid als gevolg van meer zorgen om de gezondheid door het werk in de frontlinie	Positief door meer tevredenheid met het leven door meer mogelijkheid tot werken voor bijvoorbeeld ZZP-ers en flexwerkers.	Positief in het licht van meer tevredenheid over sociale contacten.
Materiele welvaart	Licht positief door toename productiviteit als inderdaad minder	Wijken op dit punt niet af van de gehele populatie	Wijken op dit punt niet af van de gehele populatie	Positief door mogelijkheid tot doorwerken voor bijvoorbeeld ZZP-ers en flexwerkers	Wijken op dit punt niet af van de gehele populatie
Arbeid & vrije tijd	Licht positief door meer mogelijkheid tot werken en licht negatief als toch thuis blijven leidt tot mogelijke arbeidsconflicten en inkomensderving	Negatief als thuis blijven leidt tot mogelijke arbeidsconflicten en inkomensderving	Licht negatief als thuis blijven leidt tot mogelijke arbeidsconflicten en inkomensderving	Licht positief door meer mogelijkheid tot werken en daardoor meer mogelijkheid tot sociale contacten	Licht positief door meer mogelijkheid tot werken en daardoor meer mogelijkheid tot sociale contacten
Sociale relatie, sociaal kapitaal - hieronder valt ook vertrouwen in samenleving en overheid	Licht negatief risico op mogelijke polarisatie tussen gezonde en kwetsbare groepen, afname vrouwen overheid als afschaling weer moet worden teruggehaald (lofp-beleid)	Negatief door gevoel in de steek te worden gelaten door andere groepen (gebrek aan solidariteit, mogelijke polarisatie) en door de overheid (geen rekening met minderheid en kwetsbaarheid)	Licht negatief door gevoel in de steek te worden gelaten door andere groepen (gebrek aan solidariteit, mogelijke polarisatie) en door de overheid (geen rekening met minderheid en kwetsbaarheid)	Wijken op dit punt niet af van gehele populatie.	Licht positief vanwege meer mogelijkheden op sociale contacten
Economische/economisch kapitaal	Licht positief door meer mogelijkheid tot werken en licht negatief door meer reïmedelingen uit angst voor besmetting.	Licht negatief als medisch kwetsbaren zich meer ziek melden uit angst voor besmetting en daardoor niet bijdragen aan de economische productiviteit.	Licht negatief als mensen aan de frontlinie zich meer ziek melden uit angst voor besmetting. Long Covid en daardoor niet bijdragen aan de economische productiviteit.	Licht positief ZZP-ers en flexwerkers kunnen door vermindering ziekteverzuim meer bijdragen aan de economie	Licht positief ZZP-ers en flexwerkers kunnen door niet van toebassing
Crisisdrag (naleving/draagvlak maatregelen)	Huidige cijfers van RIVM gedraagsuit presenteren. Afschaling haart zorgen om naleving van de nog bestaande regels. Naleving bij afschaling niet relevant voor maatregelen die het betreft.	Naleving van maatregelen hoog bij medisch kwetsbaren, draagvlak voor afschaling laag. Fractiek bij RIVM	Check of RIVM feiten heeft over naleving en draagvlak van deze specifieke groep.	Check of RIVM feiten heeft over naleving en draagvlak van deze specifieke groep.	PM Check of RIVM feiten heeft over naleving en draagvlak van deze specifieke groep.
Zorg	Licht negatief als bepaalde kwetsbare groepen meer beroep gaan doen op de (mentale) zorg, zorg midden van medisch kwetsbaren kan mogelijke kan leiden tot een lange termijn effect.	Negatief als kwetsbare groepen meer beroep gaan doen op de (mentale) zorg / dan wie zorg midden (mogelijk lange termijn effect)	Licht negatief als mensen uit deze groep meer beroep gaan doen op (mentale) zorg	geen effect	geen effect
Onderwijs	Licht positief en licht negatief. Positief ijm contruïet onderwijs door afschalen van maatregelen zodat leerlingen weer sneller onderwijs op locatie kunnen volgen en leerkrachten weer sneller aan het werk kunnen, licht negatief als medisch kwetsbaren onderwijs	Licht negatief als medisch kwetsbare groepen onderwijs gaan krijgen (mogelijk lange termijn effect (leerachterstanden/lesuitval)	Licht negatief als kwetsbare docenten werk gaan doen (mogelijk lange termijn effect (leerachterstanden bij leerlingen)	geen effect	Positief effect voor jongeren die sneller weer onderwijs op locatie kunnen volgen.

Bijlage 2 – Kennisnotitie SCPDatum
22-02-2023

kennisnotitie

Datum 8 februari 2023

Onderwerp **Input SCP voor MIT-advies over afschalen van twee basisadviezen****Kennisnotitie SCP: input voor MIT m.b.t. advies over afschalen van twee basisadviezen**

In deze kennisnotitie geeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) input aan het Maatschappelijk Impact Team (MIT) met betrekking tot het verzoek van het ministerie van SZW over de sociaalmaatschappelijke en economische impact bij het afschalen van de volgende basisadviezen:

1. blijf thuis bij klachten en doe een zelftest;
2. ga in isolatie bij een positieve test.

Het SCP heeft tijdens de coronapandemie, samen met de andere planbureaus en de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (RVS), meerdere keren advies gegeven over het instellen van en versoepelen van coronamaatregelen. Deze adviezen zijn te vinden op: [Adviesbrieven SCP Maatschappelijke effecten corona | Brief | Sociaal en Cultureel Planbureau](#). Enkele adviezen gaan specifiek in op wijzigingen in coronamaatregelen, zoals:

- Briefadvies SCP. 12 januari 2022. Sociaal maatschappelijke reflectie mogelijke maatregelen Covid-19
- Briefadvies SCP. 11 februari 2022. Sociaal maatschappelijke reflectie mogelijke maatregelen Covid-19
- Briefadvies SCP. 10 mei 2022. Rondetafelgesprek over het lange termijn coronabeleid
- Briefadvies Sociaal en Cultureel Planbureau en Raad voor Volksgezondheid &

Samenleving. 25 januari 2022 Onderzoek van het SCP met inzichten over het instellen en/of afschalen van maatregelen zijn:

- Continue onderzoek burgerperspectieven (COB):
[Burgerperspectieven bericht 2 2022](#)
[Burgerperspectieven bericht 4 2021](#)
[Burgerperspectieven bericht 2 2021](#)
[Burgerperspectieven bericht 4 2020](#)
- [SCP Dossier maatschappelijke effecten corona](#)
- [Een jaar met corona. Ontwikkelingen in de maatschappelijke gevolgen van corona. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag, maart 2021](#)

Ook wijzen we op:

- [RIVM Corona Gedragsunit | Welbevinden en leefstijl](#)

Vraag 1. Welke sociaalmaatschappelijke en economische impact treedt op bij afschaling van de afzonderlijke en de gebundelde basisadviezen? Welke positieve en negatieve effecten verwachten de expertleden? Is hierover onderzoek bekend en/of zijn er gegevens beschikbaar, bijvoorbeeld in eerdere fasen van afschaling?

Datum
22-02-2023

- **Welke sociaalmaatschappelijke en economische thema's (indicatoren) zijn hierbij met name relevant? Welke onderwerpen springen eruit als het gaat om positieve dan wel negatieve effecten? Zie ook de matrix op de tweede bladzijde.**
 - **Welke (kwetsbare) groepen binnen de samenleving krijgen vooral met de gevolgen van afschaling te maken? Bij wie slaan de positieve of negatieve effecten vooral neer? Zie ook de matrix op de tweede bladzijde.**
- Het SCP heeft geen specifieke, actuele gegevens over de gevolgen voor burgers van het afschalen van de gebundelde basisadviezen (thuis blijven bij klachten en het doen van een zelftest en in isolatie gaan bij een positieve test). Bovendien is het lastig om op basis van inzichten uit onderzoek dat tijdens de pandemie heeft plaatsgevonden in te schatten wat de effecten op dit moment zullen zijn en bij welke groepen die zullen plaatsvinden. We bevinden ons nu immers in een andere fase van de pandemie dan de laatste keer dat maatregelen werden afgeschaald.
 - We weten uit onderzoek in het eerste jaar van de pandemie dat de steun voor naleving van maatregelen en adviezen hoger is als mensen ervaren dat dit in het collectief belang van de samenleving is. Uit het meest actuele Continue Onderzoek Burgerperspectieven (COB) van het SCP blijkt dat corona voor veel burgers op dit moment geen urgent thema meer is. Ondanks het feit dat sommige groepen ook nu nog gevolgen ondervinden van corona, zoals jongeren met onderwijsachterstand of personen met langdurig gezondheidsklachten, gaan veel mensen weer gewoon verder met hun leven. Uit het onderzoek van het SCP tijdens de eerste fase van de coronapandemie kwam naar voren dat burgers soms voorzichtiger zijn dan de voorschriften van de overheid. Dit geldt vooral voor mensen met een kwetsbare gezondheid en hun mantelzorgers. Echter, in de huidige situatie test ongeveer de helft van de mensen bij klachten, zo blijkt uit cijfers van de RIVM gedragsunit.
 - Het SCP gaf tijdens de pandemie en ook in eerdere adviezen aan het Maatschappelijk Impact Team (MIT) aan dat het belangrijk is om een visie te ontwikkelen op de kwaliteit van de samenleving. En om hierbij in kaart te brengen en te doordenken wat mogelijke gevolgen voor burgers en sectoren zijn van een (toekomstige) pandemie. Gevolgen die snel of pas later ontstaan of zichtbaar worden. Die verschillend kunnen zijn voor groepen of sectoren. Ons advies is ook om een afwegingskader te ontwikkelen waarmee het kabinet de belangen van groepen mensen kan wegen. Gebruik dit kader voor een fundamentele waardenoverweging, bijvoorbeeld bescherming van volksgezondheid, vrijheid, recht op onderwijs en solidariteit.
 - Op basis van deze eerdere adviezen vraagt het SCP om aandacht voor de volgende punten bij het afschalen van basisadviezen:
 - Eenmaal afgebouwde maatregelen zullen moeilijker worden geaccepteerd als ze opnieuw worden ingevoerd. In de periode van herstelbeleid wees het SCP ook op het belang om een betrouwbare overheid te zijn. Het belang van het ontwikkelen van een visie en werken vanuit een langtermijnperspectief werd daarbij onderstreept. Ook in tijden die gekenmerkt worden door onzekerheid. Bijvoorbeeld door een onzeker verloop van de coronapandemie of toekomstige virusbedreigingen, zoals in het licht van recente zorgen over mpox (apenpokkenvirus) of vogelgriep. Goede uitleg is hier nodig, zie ook onze antwoorden op de laatste vraag over communicatie.

- De gevolgen van afschaling kunnen verschillen tussen groepen en sectoren. Er kunnen zowel positieve als negatieve gevolgen zijn. Het afschalen van basisadviezen kan door mensen gezien worden als een signaal dat de pandemie voorbij is. Dit heeft mogelijke gevolgen voor het gedrag van burgers, maar vanuit SCP hebben we geen recente kennis over hoe de balans zal uitvallen. Het kan zijn dat:
 - Mensen op de hoogte van de basisadviezen zijn en deze blijven opvolgen, bijvoorbeeld door gewenning of het willen beschermen van kwetsbare naasten.
 - Mensen waren al niet (meer) op de hoogte van de basisadviezen. Voor deze groepen verandert er waarschijnlijk niet veel. Of mensen volgen basisadviezen na afschaffing niet meer op, met het risico dat besmettingen weer toenemen.
 - Bij afschaling van vrijheidsbeperkende maatregelen, bijvoorbeeld het advies over zelfisolatie, steeg het welbevinden onder burgers in Nederland. Het SCP onderzocht het mentaal welbevinden en eenzaamheid van burgers tijdens de coronapandemie. Dit onderzoek laat veranderingen in de tijd zien in gevoelens van eenzaamheid en een lager psychisch welbevinden die mee bewegen met de strengheid van de maatregelen tegen verspreiding van het coronavirus. We wijzen hier ook op de (meer gedetailleerde) informatie van de Gedragsunit van het RIVM.
 - Het opheffen van thuisblijven kan positief werken voor leerlingen die eindexamen moeten doen of een toetsweek hebben; dan thuis moeten blijven kan leiden tot extra stress (ondanks herkansingsmogelijkheden).
 - Ook kan het positief bijdragen aan het reduceren van ziekteverzuim in sectoren als de zorg, onderwijs en het openbaar vervoer, doordat personeel kan werken na een positieve test uitgaande van geen of weinig klachten. Echter, het schrappen van isolatie advies na een positieve test kan ook leiden tot extra besmettingen op de werkvloer en extra ziekteverzuim (bij meer klachten).
 - Effecten van afschalen zullen ook bij mensen met kwetsbare gezondheid plaatsvinden. Het SCP wees eerder op verschillende belangen en mogelijk spanningen en verharding van het debat tussen groepen in de samenleving, bijvoorbeeld tussen medisch-kwetsbaren en niet kwetsbaren. De vrijheid van de ene groep raakt de vrijheid van de andere groep. Door het niet meer testen of isoleren bij een besmetting kan de ene groep meer vrijheid ervaren, maar de andere groep minder gevoelens van vrijheid ervaren. Ook bleek uit onderzoek van het SCP dat mensen met een meer kwetsbare gezondheid minder sociaal vertrouwen in andere mensen hadden. Personen die bang zijn voor de gevolgen voor hun eigen gezondheid, zoals ouderen of personen met een afweerstoornis, of hun huisgenoten of mantelzorgers, verminderen mogelijk sociaal contact. Bijvoorbeeld omdat zij zich minder veilig op hun werk voelen, meer thuiswerken, of bezoek thuis verminderen of drukkere plekken buiten meer gaan mijden. Sociaal contact is van belang voor het welbevinden van mensen. Bij medisch kwetsbare groepen kunnen ook positieve effecten plaatsvinden, bijvoorbeeld omdat verpleeghuizen minder strenge regels kunnen hanteren en verpleeghuisbewoners niet meer in afzondering hoeven blijven op hun eigen kamer bij een vermoeden van een besmetting.

Datum
22-02-2023

Vraag 2. Welk ziekteverzuim hangt op dit moment samen met klachten/thuisblijven en positieve test/isolatie door Covid-19? In welke sectoren speelt dit vooral? Is bekend hoe werkgevers, werknemers en zzp-ers hiermee omgaan?

- Het SCP heeft geen recent onderzoek gedaan naar ziekteverzuim en COVID-19.

Vraag 3. Wat is er op dit moment bekend over het draagvlak voor en de naleving van de basisadviezen in algemene zin, en onder specifieke (kwetsbare) groepen? In hoeverre zijn de geldende basisadviezen de (sociale) norm geworden? In hoeverre wijken deze basisadviezen af van algemeen gangbare sociale normen in het geval van infectieziekten?

- Het SCP heeft geen recente gegevens over draagvlak van maatregelen. Recente gegevens over naleving van maatregelen zijn beschikbaar via de RIVM Gedragsunit.

Vraag 4. In hoeverre zou afschaling door de bevolking kunnen worden geïnterpreteerd als een cesuur of omwenteling in de coronapandemie? Wat is er bekend over voorwaarden bij op- en afschaling van basisadviezen en maatregelen, bijvoorbeeld in relatie tot mogelijke onrust in de samenleving, vertrouwen in de overheid en polarisatie tussen groepen?

- Zie ook ons antwoord op de eerste vraag over sociaalmaatschappelijke en economische impact.
- Tijdens de coronapandemie heeft het SCP via het Continue Onderzoek Burgerperspectieven (COB) onderzoek gedaan naar onder andere sociaal en politiek vertrouwen onder burgers. Tijdens de start van de pandemie was het politiek vertrouwen relatief hoog (rally around the flag-effect). Dit vertrouwen nam later in de coronacrisis af. Het sociaal vertrouwen was stabiel. Dit onderzoek laat eveneens zien dat mensen verschillende meningen hebben over de coronapandemie en maatregelen. Dit kon tot spanningen tussen groepen in de samenleving leiden. Zo was er verschil in belangen tussen jongeren en ouderen, en medisch-kwetsbaren en niet-kwetsbaren (zie ook vraag 1). Recent onderzoek wijst erop dat mensen zich meer zorgen maken om verharding en het domineren van discussies door “extreme” groepen in het publieke debat, maar dat er geen aanwijzingen zijn voor toename in polarisatie in de Nederlandse samenleving. Er kan meer ongemak gevoeld worden om te spreken over corona en veranderingen in maatregelen en advies in eigen kring.

Vraag 5. Wat is er bekend over basisadviezen of maatregelen die op dit moment in omliggende landen, EU en internationaal gelden? Zijn ook andere landen bezig met afschaling?

- Het SCP heeft geen recente gegevens over basisadviezen of maatregelen die op dit moment gelden in andere landen.

Vraag 6. Welk flankerend beleid zou kunnen worden getroffen om negatieve effecten te dempen, of om positieve effecten te versterken?

- Zie vraag over communicatie.

Vraag 7. Wat is bekend over de (overheids)communicatie rondom afschaling? Aan welke voorwaarden moet deze communicatie in ieder geval voldoen? Op wie moet de communicatie zich vooral richten?

- Het SCP stelt dat het belangrijk is om duidelijk toe te lichten waarom basisadviezen op dit moment afgeschaald zouden worden. Houd er hier ook rekening mee dat niet iedereen (meer) op de hoogte is van de huidige adviezen. Het is daarom goed om toe te lichten welke adviezen nu gelden en welke afgeschaald worden. Denk ook na hoe de boodschap helder gegeven kan worden aan mensen die wel op de hoogte zijn van de basisadviezen, maar deze (mogelijk al langere tijd) niet meer volgen. Onderbouw ook waarom twee specifieke vormen van basisadviezen (testen en thuisblijven bij klachten en isolatie na een positieve test) afgeschaald worden. Leg uit welke – en waarom – andere basisadviezen blijven gelden, zoals

de hygiënemaatregelen regelmatig handen wassen en ventilatie. Bijvoorbeeld vanwege het belang van deze hygiënemaatregelen voor infectieziekten, zoals corona maar ook andere virusinfecties, zoals influenza.

Datum
22-02-2023

- Wees open en helder over de voor- en nadelen van het afschalen van basisadviezen. En leg duidelijk uit hoe nadelige effecten en risico's, bijvoorbeeld bij kwetsbare groepen, zijn afgewogen tegen voordelen van het afschalen van de basisadviezen, zoals bij jongeren.
- Licht toe welke risico's en gevoelens van onveiligheid er nu kunnen zijn voor kwetsbare groepen. Neem hierbij in ogenschouw dat de risico's niet voor alle kwetsbare groepen hetzelfde zijn. Informeer mensen over hun eigen gezondheidsrisico bij een besmetting met het virus. Wijs mensen met een kwetsbare gezondheid op de maatregelen die zij zelf kunnen nemen. Dit hoeft niet hetzelfde te zijn voor alle personen met onderliggend lijden of bewoners van een instelling. Bijvoorbeeld het vragen aan bezoek om eerst te testen, afstand te houden of een mondkapje te dragen.
- Besteed aandacht aan solidariteit en de verantwoordelijkheid die mensen (willen) hebben voor hun eigen gezondheid en die van anderen. Wijs ook niet-medisch kwetsbare groepen op mogelijkheden om anderen in hun omgeving te kunnen blijven beschermen. Daarnaast verdient het de aanbeveling in de communicatie voldoende aandacht te besteden aan de betekenis van de gedeelde (en eigen) verantwoordelijkheid van mensen voor hun gezondheid en die van anderen. Bijvoorbeeld door het doen van een zelftest bij klachten voor bezoek aan een familielid met een kwetsbare gezondheid.
- Het SCP heeft in eerdere adviezen gewezen op het risico dat het opnieuw invoeren van maatregelen minder snel geaccepteerd kan worden. Naast duidelijke en transparante uitleg en onderbouwing van de voor- en nadelen van het afschalen op dit moment is het ook van belang om mensen te informeren over onzekerheid: zowel over de kennis over de gevolgen van afschaffing als over het verloop van de pandemie. En over pandemische paraatheid voor andere infectieziekten, zoals mogelijke toename in verspreiding van mpox (apenpokkenvirus) of vogelgriep onder mensen. Communiceer duidelijk over het risico op zwaardere coronascenario's of vogelgriep onder mensen. Communiceer duidelijk over het risico op zwaardere coronascenario's of andere virologische bedreigingen en de mogelijkheid dat er nieuwe maatregelen of adviezen overwogen kunnen worden. Dit draagt bij aan het voor burgers meer voorspelbaar maken van het corona- en pandemische beleid.
- Heb aandacht voor hoe informatie iedereen bereikt. Houd in communicatie rekening met verschillende groepen die op verschillende manieren kunnen reageren op afschaling van basisadviezen. Bijvoorbeeld met gevoelens van verbazing dat deze basisadviezen nog golden, gevoelens van opluchting, angst, onzekerheid of van afkeer.

Bijlage 3 – Kennisnotitie RIVM/GedragsunitDatum
22-02-2023**Meest recente gedragsinzichten m.b.t. aanpassingen maatregelenpakket**

Op 7 februari is vanuit het MIT het verzoek gekomen om een kennisnotitie te maken i.v.m. voorgenomen besluitvormingen aangaande aanpassingen in het maatregelenpakket. Hierbij was het verzoek om waar mogelijk in te gaan op kwetsbare groepen in de samenleving die onderscheiden worden door het MIT (medisch kwetsbaren, mensen aan de frontlinie, sociaal en economisch kwetsbaren). Het gaat hierbij om de volgende opties:

- thuisblijven bij klachten en doen van een zelftest;
- In isolatie gaan bij een positieve test.

Deze kennisnotitie is gebaseerd op resultaten uit het gedrags-wetenschappelijk onderzoek van het RIVM en de GGD'en en een quick scan van beschikbare literatuur.

Kernbevindingen:***Naleving, draagvlak, en verwachte impact van afschaling***

- T.a.v. medisch kwetsbare groepen (in ons onderzoek geoperationaliseerd als mensen die een onderliggende aandoening hebben waardoor het risico op ernstig verloop van een covid-infectie groter is):
 - Onder mensen met een medische kwetsbaarheid, in vergelijking met de algemene populatie, is het draagvlak voor de huidige maatregelen hoger, en maakt een groter gedeelte (20 %) zich zorgen over het coronavirus.
 - Onder mensen met een medische kwetsbaarheid is het aandeel dat vindt dat er op dit moment te weinig maatregelen gelden hoger dan in de algemene populatie
 - Onderzoek uit maart '22 (na afschaling van veel maatregelen in feb '22) liet zien dat een klein deel van de bevolking zich sociaal isoleerde uit angst voor besmetting. Dit kwam meer voor onder mensen met een medische kwetsbaarheid. Mensen die zich sociaal isoleerden gaven aan vooral behoefte te hebben aan begrip en mogelijkheden om voorzorgsmaatregelen te nemen (bijv. mondkapje dragen, afstand houden). Ook zagen we een mogelijke rol voor zorgverleners, zowel in het bieden van informatie aan deze groepen om hen te helpen een individuele risico-afweging te maken als in het signaleren van potentiële mentale gevolgen zoals eenzaamheid.
- T.a.v. sociaal kwetsbare groepen (in ons onderzoek geoperationaliseerd als mensen die eenzaam zijn):

- Onder mensen die aangeven eenzaam te zijn, is de naleving van thuisblijven bij klachten lager dan in de algemene populatie.
 - Onder mensen die aangeven eenzaam te zijn is het aandeel dat vindt dat er op dit moment te weinig maatregelen gelden hoger dan in de algemene populatie
- T.a.v. economisch kwetsbare groepen (in ons onderzoek geoperationaliseerd als mensen die een minder dan modaal inkomen hebben)
 - Geen verschillen in draagvlak en naleving

Vertrouwen in de overheid

- Vertrouwen in het beleid van de overheid is in de loop van de pandemie gedaald. Bij besluitvorming is ervaren procedurele rechtvaardigheid van belang voor draagvlak en vertrouwen. Dat wil zeggen: transparante processen en communicatie, waarbij duidelijk is hoe verschillende perspectieven en belangen zijn afgewogen. Voor verschillende doelgroepen moeten daarbij verschillende communicatievormen worden gebruikt.

Onderzoeksgegevens draagvlak en naleving

Naleving

Uit het trendonderzoek van de RIVM gedragsunit⁴⁶ blijkt dat op dit moment ongeveer de helft van de mensen zich houdt aan de drie maatregelen (testen bij klachten, thuisblijven bij klachten, isolatie na positieve test) (figuur 1). Eerder in de pandemie was het aantal mensen dat deze maatregelen volgde maximaal 6 van de 10 (met uitzondering van testen, waarvan de naleving hoger werd toen zelftesten mochten worden gebruikt vanaf dec' 21 en weer daalde toen de GGD teststraten sloten in april '22). De naleving van testen bij klachten verschilt niet tussen groepen. De naleving van thuisblijven bij klachten is hoger onder mensen met een medische kwetsbaarheid en lager onder mensen die eenzaam zijn (als proxy voor sociale kwetsbaarheid). Naleving van thuisblijven bij klachten verschilt niet significant tussen mensen met een lager inkomen (als proxy voor economische kwetsbaarheid) en de algemene populatie. Verschillen in naleving van isolatie na positieve test zijn niet getoetst vanwege te kleine aantallen deelnemers met positieve testuitslag.

Draagvlak

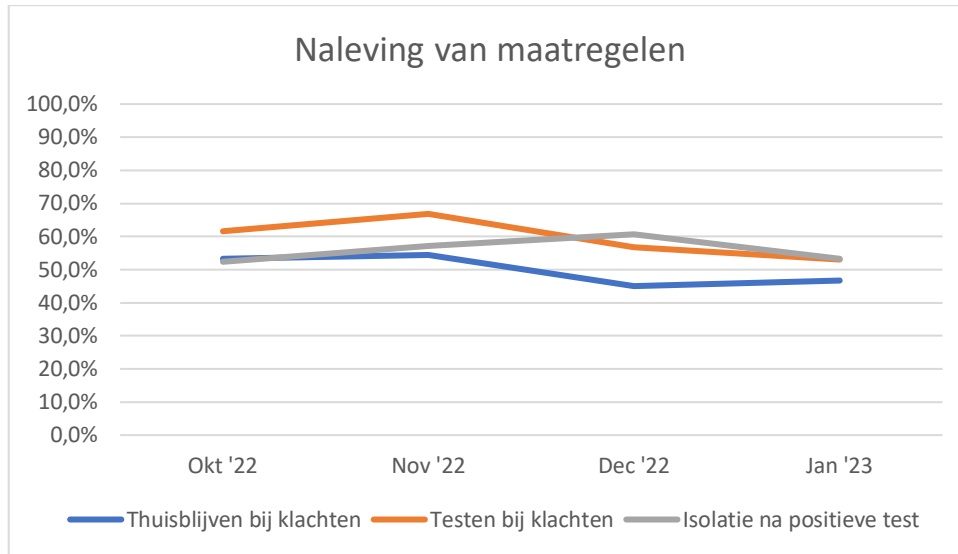
Het draagvlak voor de maatregelen, met name voor isolatie na positieve test, is hoog (figuur 2). Wel is er een lichte daling zichtbaar in de afgelopen maanden. Het draagvlak voor de drie maatregelen is hoger onder mensen met een medische

⁴⁶ Dit is een vragenlijstonderzoek waarvoor elke ronde een steekproef wordt getrokken ($n \approx 5000$) uit een panel dat op demografische kenmerken representatief is voor de Nederlandse bevolking. De meest recente meting heeft plaatsgevonden tussen 16 en 23 januari 2023. Zie: [Naleving van en draagvlak voor de basis gedragsregels | RIVM](#)

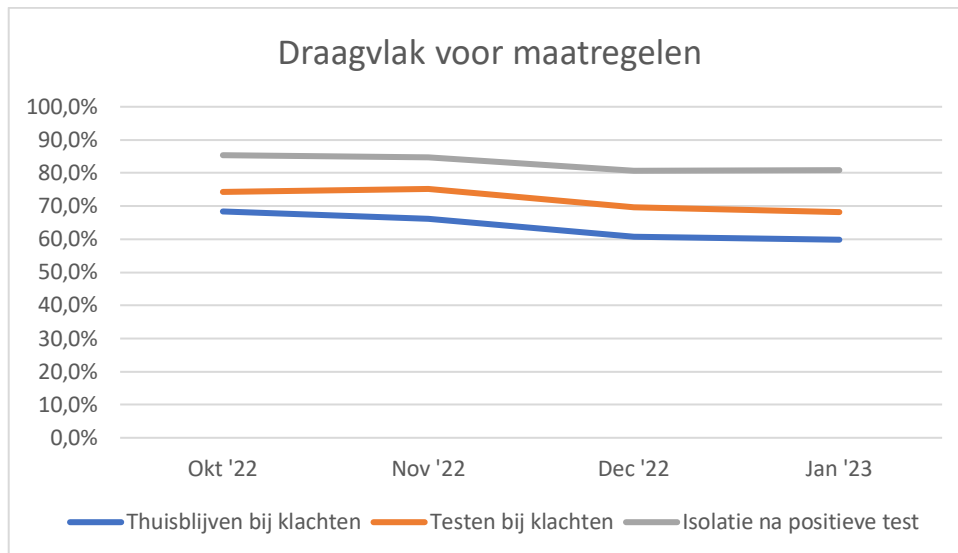
kwetsbaarheid en mensen ouder dan 70 jaar. Mensen met een laag inkomen en mensen die eenzaam zijn hebben op dit moment geen significant hoger of lager draagvlak voor deze maatregelen dan de algemene populatie.

Datum
22-02-2023

Figuur 1: Naleving van maatregelen thuisblijven en testen

Figuur 2: Draagvlak voor maatregelen thuisblijven en testen

2 Zorgen en voorkeuren van burgers

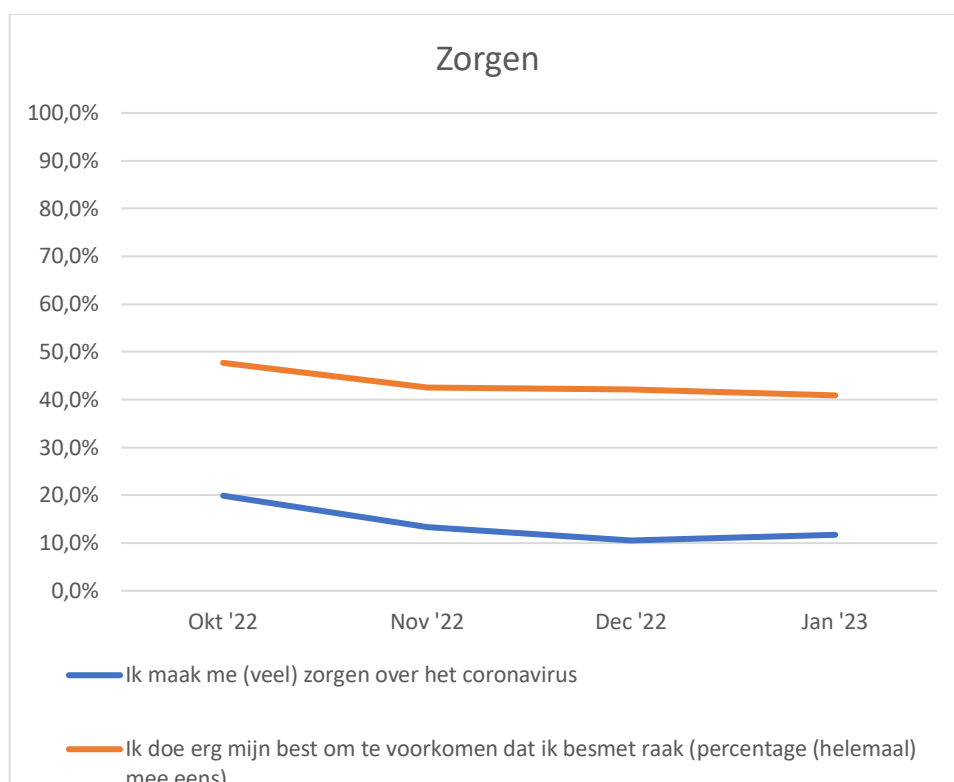
Datum
22-02-2023

Zorgen over het coronavirus

In het trendonderzoek zien we dat op dit moment weinig mensen zich zorgen maken over het coronavirus (1 op de 10) (figuur 3). De zorgen over het coronavirus zijn wel wat hoger onder mensen met een medische kwetsbaarheid en mensen die eenzaam zijn (respectievelijk 20% en 21%). Nog 40% van de mensen geeft aan dat ze hun best om te voorkomen dat ze besmet raken. Mensen met een medische kwetsbaarheid en mensen ouder dan 70 jaar geven vaker aan hun best te doen om te voorkomen dat ze besmet raken.

In maart 2022 hebben we [onderzoek](#) gedaan naar mensen die zichzelf sociaal isoleerden in de periode na afschaling van veel maatregelen in februari 2022. Sociale isolatie kwam vaker voor onder mensen met een medische kwetsbaarheid. Zij vermeden contacten uit angst om besmet te raken. Een belangrijke bevinding was dat zij vooral behoefte hadden aan begrip van anderen en mogelijkheden om zelf nog wel voorzorgsmaatregelen te nemen (bijv. een mondkapje dragen of afstand houden). Daarnaast signaleerden we een belangrijke rol voor betrokken zorgverleners bij deze groepen, zowel voor het bieden van informatie (wat kan in mijn geval wel en niet veilig, gegeven de actuele risico's en de persoonlijke gezondheidssituatie) als voor het zicht houden op mogelijke mentale gevolgen van sociale isolatie, zoals eenzaamheid.

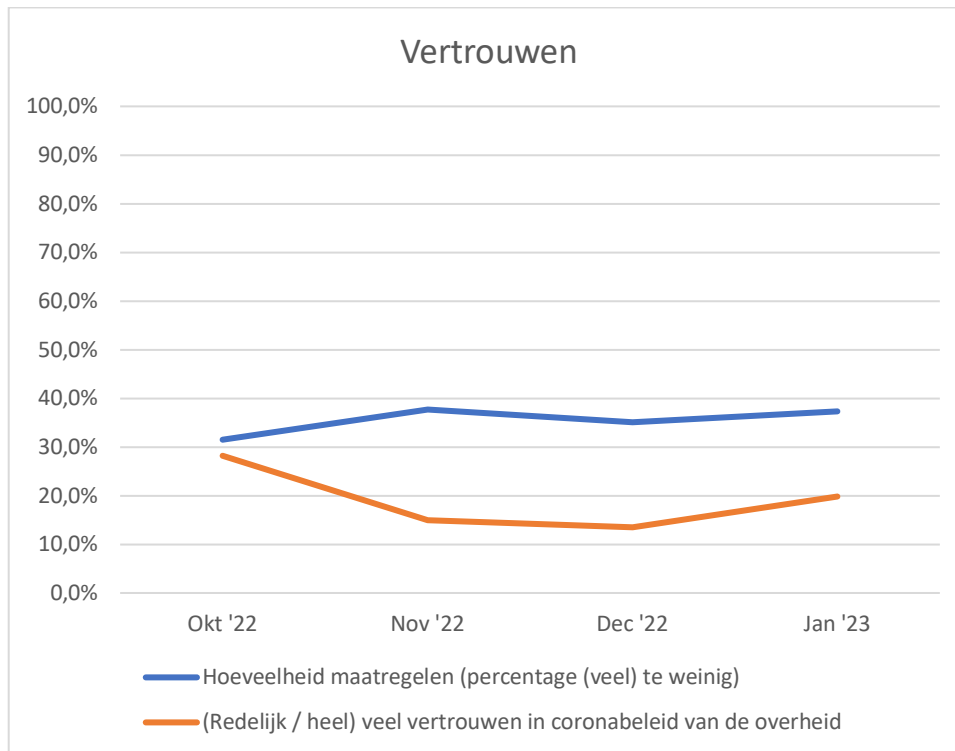
Figuur 3: Aandeel mensen dat zich zorgen maakt over het virus

Vertrouwen in het coronabeleid van de overheid

Datum
22-02-2023

Uit het trendonderzoek blijkt dat meer dan een derde (37%) van de mensen redelijk veel tot heel veel vertrouwen heeft in het coronabeleid van de overheid, nog een ruime derde (37%) heeft een beetje vertrouwen en een kwart (26%) heeft weinig tot helemaal geen vertrouwen in het coronabeleid. Het vertrouwen in het coronabeleid is lager onder mensen met een medische kwetsbaarheid en mensen die eenzaam zijn (respectievelijk 32% en 21% hebben redelijk/heel veel vertrouwen). Ongeveer 20% van de mensen vindt dat er op dit moment (veel) te weinig maatregelen zijn (74% 'voldoende maatregelen' en 6% '(veel) te veel'). Mensen met een medische kwetsbaarheid en mensen die sterk eenzaam zijn, zijn het meer eens met dat er te weinig maatregelen zijn (respectievelijk 28% en 30%).

In een eerder gepubliceerde [memo](#) van de gedragsunit (november 2021) hebben we onderzoek gepresenteerd naar draagvlak en vertrouwen. De conclusie destijds was: “Hoewel er geen beleidskeuzes mogelijk lijken waarmee iedereen tevreden is, lijken de volgende punten van belang voor de ervaren rechtvaardigheid van beleid, en dus draagvlak en vertrouwen: 1. Perspectieven en expertise van burgers, organisaties en experts in de brede zin aan de voorkant meenemen in een transparant proces van beleidsvorming en communicatie daarover. 2. Maatregelen die onevenredig één groep treffen dan wel negatieve (langetermijn)effecten opleveren waar mogelijk vermijden; en beleid maken om de negatieve impact te dempen. 3. Voorkomen van te snelle versoepelingen en beleid weer terug moeten draaien. 4. De onderbouwing van beleidskeuzes en dilemma’s helder en transparant uitleggen.”

Tot slot hebben we een quick scan gedaan van beschikbare literatuur naar studies over vertrouwen in het coronabeleid van de overheid en wat zou kunnen bijdragen aan herstellen hiervan⁴⁷..

Datum
22-02-2023

Een grote internationale vragenlijststudie (178 landen, N=111.196, voorjaar 2020) concludeert dat transparantie en waarheidsgetrouwheid in officiële communicatie naar burgers belangrijk is voor publiek vertrouwen in de overheid (Liu et al., 2022). Ook structurele openheid en de perceptie van burgers dat zij mogelijkheden hebben om betrokken te worden in de democratische besluitvorming komen naar voren als factoren die bijdragen aan vertrouwen (Schmidhuber et al., 2020). Een OECD-rapport gebaseerd op onderzoek in 22 landen (OECD, 2021a) gaat in op competenties (d.w.z. responsiviteit, betrouwbaarheid) en waarden (d.w.z. integriteit, openheid, eerlijkheid) van openbare instellingen. Responsiviteit kan bijvoorbeeld bevorderd worden door te zorgen voor contact en samenwerking met burgers, zodat beleid en diensten kunnen worden aangepast aan hun behoeften en voorkeuren. Ook hier komt transparantie en procedurele rechtvaardigheid nadrukkelijk naar voren.

In bijlage 1 is meer achtergrondinformatie opgenomen over de artikelen waarnaar wordt verwezen.

⁴⁷ Studies zijn beoordeeld op kwaliteit en alleen stukken van minstens gemiddelde kwaliteit zijn opgenomen. Rapporten kunnen niet op dezelfde manier beoordeeld worden als studies maar we noemen die rapporten waarin resultaten onderbouwd worden met literatuur.

Bijlage 1: Vertrouwen in het coronabeleid van de overheid

Datum
22-02-2023

Hieronder wordt een overzicht gegeven van een snelle scan van de literatuur over vertrouwen in coronabeleid en factoren die hierbij een rol spelen. Bij het onderdeel “achtergrond” wordt de gevonden literatuur weergegeven in meer detail. Opgenomen studies zijn beoordeeld op kwaliteit en enkel stukken van minstens gemiddelde kwaliteit zijn opgenomen. Rapporten kunnen niet op dezelfde manier beoordeeld worden als studies maar we nemen enkel rapporten op waarbij claims onderbouwd worden met literatuur.

1. Wetenschappelijke publicaties

Een internationale vragenlijststudie () onderzocht de samenhang tussen publiek vertrouwen in de overheid en de publieke overtuiging in de waarheidsgetrouwheid van de overheid, met betrekking tot de maatregelen die genomen werden om COVID-19 te beschrijven ([Liu](#) et al., 2022). Gesteld wordt dat de verantwoordingsplicht en transparantie van overheidsinstellingen en hun vermogen om aan de verwachtingen van het publiek te voldoen, van fundamenteel belang zijn voor het kweken van publiek vertrouwen. Benadrukt wordt het belang van transparantie en waarheidsgetrouwheid in officiële communicatie met burgers. De vaak herhaalde mantra ‘We zitten allemaal in hetzelfde schuitje’ mag nooit worden vergeten, en de geest van communitarisme die hieruit voortkomt, moet de basis worden voor gecoördineerde internationale reacties op pandemieën.

Een studie die gebruik heeft gemaakt van vragenlijstdata op individueel niveau (21 landen, N=26.248) en landelijke data (17 landen), heeft gekeken naar openheid van de overheid en vertrouwen ([Schmidhuber](#) et al., 2020). Resultaten tonen aan dat structurele openheid over het algemeen positief geassocieerd is met meer vertrouwen door het publiek. Dit effect wordt gedeeltelijk gemedieerd door de perceptie van een individu om zinvolle mogelijkheden te hebben voor politieke participatie. Als overheden zich richten op het voldoen aan burgerverwachtingen rondom mogelijkheden van betrokkenheid bij democratische besluitvorming, leidt dat waarschijnlijk tot meer vertrouwen van burgers. Het verbeteren van het gevoel van empowerment van burgers om overheidssystemen te beïnvloeden, helpt daarmee openheid om te zetten in een groter niveau van vertrouwen.

Een literatuurreview aangevuld met inductieve content analyse komt met een geïntegreerd raamwerk voor het beoordelen van pandemische veerkracht van gemeenschappen (N=115 studies, november 2021) ([Suleymany](#) et al., 2022). Hieruit komen vijf dimensies naar voren: institutioneel (waaronder vertrouwen), sociaal, economisch, infrastructuur en demografisch. Daarmee is weerbaarheid van de gemeenschap tegen pandemieën een multidimensionale benadering met meerdere criteria en factoren. Gesteld wordt dat overheidsinstellingen zorgvuldig moeten

plannen voor mogelijke omstandigheden, en situaties en mogelijke risico's moeten monitoren om een veerkrachtige gemeenschap tegen pandemieën op te bouwen. Daarbij is het belangrijk dat deze stappen samen met burgers moeten worden genomen, om het tempo en de efficiëntie te verhogen.

Datum
22-02-2023

Een Delphi-studie met multidisciplinair panel van 386 academische, gezondheids-, (niet) overheids- en andere COVID-19 experts (112 landen en gebieden), ontwikkelde een reeks van 41 consensusverklaringen en 57 aanbevelingen aan (o.a.) regeringen. Dit betreffen aanbevelingen om COVID-19 te helpen eindigen een publieke bedreiging te zijn ([Lazarus et al., 2022](#)). Instellingen en individuen moeten het publieke vertrouwen bevorderen door zich te trainen in het opbouwen van vertrouwen en het ontwikkelen van communicatie strategieën gericht op vertrouwen (zie [Tabel 4](#) in het artikel voor details). Ook moeten samenwerkingen met gemeenschapsleiders en de wetenschappelijke gemeenschap worden uitgebreid, evenals het samenwerken met individuen en organisaties die reeds vertrouwen in een gemeenschap hebben opgebouwd. Unaniem wordt aanbevolen verschillende communicatiemiddelen voor verschillende doelgroepen te gebruiken, om het vertrouwen verder te winnen.

2 Beschikbare rapporten

Het OECD heeft enkele rapporten gepubliceerd, waaronder een publicatie van hun vragenlijstonderzoek 'Drivers of Trust in Public Institutions' onder 22 landen (N=50.000). Hieruit komt naar voren dat vertrouwen vooral gedreven wordt door competenties (d.w.z. responsiviteit, betrouwbaarheid) en waarden (d.w.z. integriteit, openheid, eerlijkheid) van openbare instellingen (2021a). Uit meerdere OECD-rapporten, gepubliceerd tussen 2017 en 2021 volgen aanbevelingen aan de overheid over hoe deze competenties en waarden kunnen worden geïntegreerd in de manier waarop regeringen overheidsbeleid maken en uitvoeren, om het publieke vertrouwen te verbeteren (of te behouden).

Responsiviteit

- Verbetering van openbare diensten, in termen van toegang, kwaliteit en **responsiviteit**, speelt een belangrijke rol bij het versterken van het vertrouwen in de overheid. Een beter begrip van de behoeften, ervaringen en voorkeuren van burgers kan leiden tot beter gerichte diensten, ook voor achtergestelde bevolkingsgroepen, vaak tegen weinig extra kosten. (OECD, 2017);
- Beter in contact komen en samenwerken met burgers bij het ontwerpen, uitvoeren en hervormen van beleid om de **responsiviteit** te verbeteren (responsief zijn naar burgers hun zorgen en naar wat belangrijk voor hen is) (OECD, 2021a).
- Effectieve communicatie kan helpen om specifieke subgroepen te bereiken, en het kan voor **dialoog met burgers zorgen, zodat beleid en diensten**

aangepast kunnen worden aan hun noden en verwachtingen (OECD, 2020)

Datum
22-02-2023

Integriteit

- Investeren in publieke **integriteit**, want de publieke perceptie van de integriteit van de overheid is essentieel (OECD, 2021a)
- **Integriteits**principes definiëren en naleven en het aangrijpen van kritische kansen om **integriteit** in de praktijk te tonen (OECD, 2017);

Openheid en transparantie

- Van wetgeving tot budgettering en dienstverlening, inspanningen voor meer **openheid** zijn een duidelijk signaal van de toezegging van een regering om te investeren in vertrouwen en tegelijkertijd de kwaliteit van de genomen beslissingen te verbeteren. (OECD, 2017);
- **Het verbeteren van transparantie en communicatie naar burgers rond beloften en resultaten** (OECD, 2017).
- Politieke leiders die het goede voorbeeld geven (met betrekking tot openbaarmaking van activa, **transparantie**, enz.) (OECD, 2017);

Eerlijkheid, participatie en representatie

- **Het ontwerpen van beleid en openbare diensten met en voor mensen** OECD (2017).
- Het beschermen en verbeteren (bijv. met nieuwe vormen van participatie en vertegenwoordiging) van de mogelijkheid voor mensen om een effectieve politieke stem uit te oefenen, door **participatie en representatie** te stimuleren voor iedereen, ook groepen die minder participatie en representatie hebben of ervaren (OECD, 2021a; 2021b; 2021c) en kwetsbare en gemarginaliseerde groepen (OECD, 2021a).
- Daarnaast is het van cruciaal belang om **vertegenwoordiging en participatie** op een eerlijke en transparante manier te versterken (*bv transparantie over lobbyen: Overheden moeten ook zorgen voor een gelijk speelveld bij lobbyen. Minder dan de helft van de OECD landen heeft transparantievereisten hierbij.*) (OECD, 2021b).
- De **publieke perceptie van rechtvaardigheid**, zowel in het proces als in de uitkomst, is een kritieke dimensie van vertrouwen. Mensen moeten het gevoel hebben dat ze een echte stem hebben; met respect behandeld worden; en de nodige uitleg krijgen (OECD, 2017).
- Deugdelijk gebruik van overheidsgeld is een ander belangrijk domein waarin het vertrouwen gemakkelijk verloren kan gaan. Overheden moeten ervoor zorgen dat het besluitvormingsproces over de begroting zelf **open** is en

zorgt voor een **inclusief, participatief** en realistisch debat over begrotingskeuzes, en niet alleen toegang tot informatie verschaffen zodra de uitgavenbeslissingen zijn genomen (OECD, 2017).

Datum
22-02-2023

Daarnaast kwamen de volgende aanbevelingen nog naar voren uit meerdere rapporten:

Misinformatie

- Het is essentieel is om **mis- en desinformatie tegen te gaan** (OECD, 2021b; 2021c).
- **Effectieve communicatie** kan helpen om burgers hun vertrouwen en engagement met beleid te verhogen. Het is ook essentieel in de strijd tegen mis- en desinformatie. Hierbij is het belangrijk om te investeren in de gezondheidskennis (health literacy) van burgers (OECD, 2020).

Monitoring

- **Toezicht houden op toenemend wantrouwen en verminderd engagement** (OECD, 2021c) .
- **Continu meten** en verbeteren van openbare dienstverlening (OECD, 2021a).

Achtergrond

Datum
22-02-2023

1. Studies

Liu, J., Shahab, Y., & Hoque, H. (2022). Government response measures and public trust during the COVID-19 pandemic: Evidence from around the world. *British Journal of Management*, 33(2), 571-602.

Survey

- This international study (178 countries) examines public trust in government and public belief in its truthfulness in respect of the measures it is taking to combat COVID-19.
- Our study provides the first **evidence that integrated government response policies, underpinned by economic subsidies and containment health measures, are vital for winning public trust.**
- Our further analysis of systems of national governance demonstrates that the **accountability and transparency of government institutions, and their ability to meet public expectations, are fundamental to engendering trust in government.**
- Most significantly, the strength of our results emphasizes the **overwhelming importance of transparency and truthfulness in official communications with citizens.** Public information and campaigns are decisive in allaying people's fears and enlisting public support in the fight against COVID, which is **crucial to the management of the crisis and the economic aftermath.**
- To overcome the global nature of the crisis and stimulate economic recovery, nations must work together openly and honestly, with politicians evincing unprecedented levels of fiduciary and mutual trust. The often repeated mantra 'We are all in this together' must never be forgotten, and the spirit of communitarianism this invokes must become the foundation for coordinated international responses to pandemics.

Suleimany, M., Mokhtarzadeh, S., & Sharifi, A. (2022). Community resilience to pandemics: An assessment framework developed based on the review of COVID-19 literature. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 103248.

Literature review & inductive content analysis

- This study aims to propose an integrated framework for assessing the pandemic resilience of communities.
- Based on the related literature, we developed an assessment framework for community resilience to pandemics. Table 3, as the output of this study, is an integrated checklist that includes criteria and factors of a resilient

community to pandemics in five dimensions institutional (among which **trust**), social, economic, infrastructural, and demographic.

- Community resilience to the pandemics is a multidimensional approach with multiple criteria and factors. This suggests that government institutions must carefully plan for possible conditions and manage the community by monitoring the situation and potential risks to build a more resilient community to pandemics. **Governments must take these steps in partnership with citizens to increase the pace and efficiency of their programs.**

Schmidhuber, L., Ingrams, A., & Hilgers, D. (2021). Government openness and public trust: The mediating role of democratic capacity. *Public Administration Review*, 81(1), 91-109.

Findings indicate that structural openness is, in general, positively associated with higher trust. Further, the effect of openness on public trust is partially mediated by an individual's perception that they have meaningful opportunities for political participation.

- Cross-national evidence shows that, in general, European countries investing in government openness benefit from a higher level of citizen trust in the public system.
- If governments focus on satisfying citizens' expectations regarding democratic decision-making possibilities, they are likely to reap more rewards in terms of greater citizen trust.
- Improving citizens' sense of empowerment to influence governmental systems helps translate openness reforms into greater levels of citizen trust.

Lazarus, J. V., Romero, D., Kopka, C. J., Karim, S. A., Abu-Raddad, L. J., Almeida, G., ... & El-Mohandes, A. (2022). A multinational Delphi consensus to end the COVID-19 public health threat. *Nature*, 1-14.

- In this Delphi study, a diverse, multidisciplinary panel of 386 academic, health, non-governmental organization, government and other experts in COVID-19 response from 112 countries and territories to recommend specific actions to end this persistent global threat to public health. The panel developed a set of 41 consensus statements and 57 recommendations to governments.
- Recommendations with at least 99% combined agreement advise governments and other stakeholders to improve communication, rebuild public trust and engage communities in the management of pandemic responses.
- Institutions and individuals should advance public trust by seeking training on building trust and developing trust-oriented communication strategies, expanding collaboration with community leaders and the scientific community, and working with individuals and organizations that have

established trust in communities. Using the preferred means of communication for different populations was unanimously recommended to further earn trust.

Datum
22-02-2023

Communicatie (Tabel 4 artikel)

- Community leaders, scientific experts and public health authorities should collaborate to develop public health messages that **build and enhance individual and community trust** and use the preferred means of access and communication for different populations.
- Public health authorities should partner with individuals and organizations that are **trusted** within their communities to provide accurate, accessible information about the pandemic and inform behaviour change.
- Public health professionals and authorities should combat false information proactively based on clear, direct, culturally responsive messaging that is free of unnecessary scientific jargon.
- Institutions and individuals that wish to **advance public trust** should: (1) draw on evidence about how trust is created and restored; (2) provide training and professional development emphasizing skills and competencies that convey trustworthiness; and (3) develop, implement and assess communication strategies that are highly likely to create or restore trust.
- Multidisciplinary researchers should assess the impact of the 'infodemic' on health behaviours and outcomes in specific populations of all countries.
- Research funders should commission more scoping, narrative and systematic reviews to synthesize, evaluate and disseminate COVID-19-related evidence.
- Governments should determine which agencies are or should be accountable for monitoring health information and develop monitoring tools to identify false information.
- Social media companies should engage transparently with researchers and developers, who are free of a direct conflict of interest, to implement controls for their platforms that reduce publication and dissemination of false health information.
- Governments, industry and non-governmental organizations should actively identify and expose individuals and networks that promote false health information about the COVID-19 pandemic.
- Governments should consider holding publishers of false health information liable, while balancing civil liberties.

Health system (Tabel 4 artikel)

- The volume and velocity of information during the COVID-19 pandemic have made it difficult for people to assess the accuracy of information.
- Public health authorities contribute to the dissemination of false information when their communications do not reflect current scientific understanding that transmission of SARS-CoV-2 is primarily airborne.

- Governments have inconsistently counteracted false information in the context of the COVID-19 pandemic.
- Sources of false information undermine the social cohesion needed for an effective public health response.
- During the pandemic, public health officials have ineffectively engaged populations that have **low levels of trust** in government.
- Blaming unvaccinated individuals for continuation of the pandemic shifts attention away from government accountability.
- A government's decision to reduce COVID-19 pandemic control measures does not mean that the threat to public health has ended.

2. Rapporten

[Building Trust to Reinforce Democracy - Main Findings from the 2021 OECD Survey on Drivers of Trust in Public Institutions Rapportenreeks: Building Trust to Reinforce Democracy](#)

Main Findings from the 2021 OECD Survey on Drivers of Trust in Public Institutions

What drives trust in government? This report presents the main findings of the first OECD cross-national survey on trust in government and public institutions, representing over 50 000 responses across 22 OECD countries (Australia, Austria, Belgium, Canada, Colombia, Denmark, Estonia, Finland, France, Iceland, Ireland, Japan, Korea, Latvia, Luxembourg, Mexico, The Netherlands, New Zealand, Norway, Portugal, Sweden and the United Kingdom). The survey measures government performance across five drivers of trust – reliability, responsiveness, integrity, openness, and fairness – and provides insights for future policy reforms. This investigation marks an important initiative by OECD countries to measure and better understand what drives people's trust in public institutions – a crucial part of reinforcing democracy.

– **Governments could do better in responding to citizens' concerns and tackling issues that are important to them, like climate change:** While 50.4% think governments should be doing more to reduce climate change, only 35.5% are confident that countries will actually succeed in reducing their country's contribution to climate change. Less than a third of citizens feel they have a say in what government does (30.2%).

Strengthening confidence in government's ability to address global challenges is a priority. Governments face new threats in the form of disinformation/misinformation, unequal opportunities for representation and participation, and intergenerational, global, and existential crises like climate change.

– **Generational, educational, income, gender and regional gaps in trust indicate that progress can be made in enhancing participation and representation for**

all: Disadvantaged groups with less real or perceived access to opportunity and voice have lower levels of trust in government. Women and people with less education and lower incomes tend to trust the government less. Younger people also have lower trust in government than older ones, with an almost ten percentage point trust gap in surveyed OECD countries. These gaps may reflect the negative impact that wider societal inequalities are having on public trust and their role in fuelling partisanship and polarisation. The report shows, for example, that people who did not vote for their country's incumbent government are far less likely to trust it.

– **Public perception of government integrity is an issue:** Slightly less than half of citizens (47.8%), on average across countries, think a high-level political official would grant a political favour in exchange for the offer of a well-paid private sector job. Around a third (35.7%) think that a public employee would accept money in exchange for speeding up access to a public service.

These results serve as a call to action for OECD governments. Governments must continue improving their reliability and preparedness for future crises, designing policies and public services with and for people, enhancing transparency and communications to citizens around promises and results. To meet their citizens' evolving expectations, OECD governments will need to

- connect and engage better with citizens in policy design, delivery and reform;
- safeguard and enhance people's ability to exercise effective political voice;
- invest in public integrity/ensure the integrity of elected and high level officials;
- continuously measure and improve public service delivery;
- and ensure the inclusion of vulnerable and marginalised groups

[OECD - Government at a glance \(2021\)](#)

Fine-tuning consultation and engagement practices could improve transparency and trust in public institutions

- In 2020, 27 of 32 (85%) of OECD countries had government-wide **participation portals**, where all central/federal ministries publish consultation and engagement opportunities. 38% of OECD countries had several portals, and 47% had a single portal.
- The use of **virtual consultations** in regulatory policy-making has increased since 2017; from 35% to 62% of OECD countries for early-stage consultations, and from 41% to 57% of countries for late-stage consultations.
- In 92% of OECD countries, policy makers consult early on draft regulations with selected groups; open consultations are more common only at a late stage.
- In 2020, 20 of 24 (87%) of OECD countries had a **strategy to mitigate public integrity risks, particularly corruption**. However, only 8 of 20 (40%) of integrity

strategies underwent inter-governmental and public consultation. Less than half of countries have **transparency** requirements covering most of the actors that regularly engage in lobbying.

Datum
22-02-2023

Een [samenvatting](#) die hierbij verscheen:

Government at a Glance 2021 says that one of the biggest lessons of the pandemic is that governments will need to respond to future crises at speed and scale while safeguarding trust and transparency.

Countries have introduced thousands of emergency regulations, often on a fast track. Some alleviation of standards is inevitable in an emergency, but must be limited in scope and time to avoid damaging citizen perceptions of the competence, openness, transparency, and fairness of government.

Governments should step up their efforts in three areas to boost trust and transparency and reinforce democracy:

- **Tackling misinformation is key.** Even with a boost in trust in government sparked by the pandemic in 2020, on average only 51% of people in OECD countries for which data is available trusted their government. There is a risk that some people and groups may be dissociating themselves from traditional democratic processes.
- **It is crucial to enhance representation and participation in a fair and transparent manner.** Governments must seek to promote inclusion and diversity, support the representation of young people, women and other under-represented groups in public life and policy consultation. Fine-tuning consultation and engagement practices could improve transparency and trust in public institutions, says the report. Governments must also level the playing field in lobbying. Less than half of countries have transparency requirements covering most of the actors that regularly engage in lobbying.
- Strengthening governance must be prioritised to tackle global challenges while harnessing the potential of new technologies. In 2018, only half of OECD countries had a specific government institution tasked with identifying novel, unforeseen or complex crises. To be fit for the future, and secure the foundations of democracy, governments must be ready to act at speed and scale while safeguarding trust and transparency.

[An updated OECD framework on drivers of trust in public institutions to meet current and future challenges | OECD Working Papers on Public Governance | OECD iLibrary \(oecd-ilibrary.org\)](#) (Rapport, 2021)

- This paper discusses the main determinants of people's trust in public institutions and their measurement, in times of crisis as well as for a long-term, strong, inclusive and green recovery.

Datum
22-02-2023

- OECD evidence shows that a government's competence – i.e. its **responsiveness** and **reliability** in delivering public services and anticipating new needs as they arise – together with the level of **integrity, fairness** and **openness** of its institutions is a **strong predictor of public trust** (OECD, 2017[1]).
- While many factors influence people's trust and therefore policy outcomes, including the economic situation, culture, and personal characteristics and preferences, institutional settings, OECD evidence show that the **performance and reputation** of institutions are important and independent factors contributing to trust (Bouckaert, 2012[8]; Van de Walle and Migchelbrink, 2020[9]; OECD, 2021[4]; OECD/KDI, 2018[3]; OECD, 2017[1]).
- When these rules disproportionately target specific groups or places, that can lead to a reduction of trust in government since people expect government institutions to be fair, inclusive and operating in an open and transparent way (OECD, 2017[1]). (p14)
- P16: Maintaining public trust during prolonged periods of crisis: 1) Engaging citizens in consultations and focus groups, 2) Bringing the scientific community into the communication process, 3) Delivering communication that is frequent, transparent and inclusive, 4) Adhering to high ethical standards despite accelerated processes and reduced public or legislative oversight
- **A focus on government support to people and businesses hit hard by the pandemic, targeted in particular to the young, the less-skilled and other vulnerable groups, can not only strengthen the economic recovery but also avoid a downturn spiral of disengagement, polarisation and social unrest.** (p18)
- **Evidence from the Latinobarometro shows, for example, that reforms aimed at redistributing power and wealth and mitigating social inequalities were effective mechanisms for building trust in the long term in some Latin American countries.** (p18)
- trust plays a double role as countries move into the recovery. First, a high degree of trust is necessary to ensure public institutions' ability to implement ambitious and effective policies that are necessary to rebuild and enhance resilience for future crises. Second, lack of trust compromises the willingness of citizens and business to respond to public policies and as such is a source of instability for a resilient recovery, such willingness could be monitored alongside other non-economic risk factors (p18)
- In Norway for example, the current government has pledged a "trust reform" of the public administration, to enhance innovation and experimentation in the civil service as a way to rebuild trust and increase effectiveness of policies and maintain citizens' trust (OECD, forthcoming 2022[5]) (p23)
- Trust varies across demographic and socio-economic characteristics (p23 en verder)
- The OECD consultative process "Building a new paradigm for public trust" (see Box 6) **informed three key "lessons learned" from the crisis in terms of ensuring public trust in institutions:** (p29)

- • understanding citizens' views on the credibility and effectiveness of government action on intergenerational and global challenges
- • examining forms of, and access to, political participation and monitoring political attitudes
- • monitoring increasing levels of distrust and disengagement.
- The **OECD Reinforcing Democracy Initiative** builds on three pillars: preventing and addressing mis- and disinformation; enhancing new modes of participation and representation; and building greater capacity for national governments to address global challenges
- A recent study with data from European countries found that the positive effect of government's openness on public trust is affected by people's perception that they can participate and influence political systems (Schmidhuber, Ingrams and Hilgers, 2020[130]). Findings from the OECD Drivers of Trust Survey show that if people's feelings of having a say in what government does increased by 1 standard deviation point, trust in government is estimated to increase by 0.18 and 0.23 points in Norway and Finland, respectively (OECD, 2021[4]; OECD, forthcoming 2022[5]). (p37)
- OECD (2021), The Drivers of Trust in Public Institutions in Finland.; p45; Countries have implemented recommendations and reforms based on results of the OECD Trust Survey

Datum
22-02-2023

[Building resilience to the Covid-19 pandemic: the role of centres of government | OECD Policy Responses to Coronavirus \(COVID-19\) | OECD iLibrary \(oecd-ilibrary.org\)](#) (2020)

- This paper discusses the high-level institutional arrangements put in place by governments to manage policy responses to the pandemic, with a special focus on CoG's leading or supporting role in three main dimensions: coordination and strategic planning, the use of evidence to inform decisionmaking, and communicating decisions to the public
- According to the Edelman Trust Barometer, although survey respondents in 11 countries showed a rise in government trust of 65% – the all-time highest – with trust in business decreasing, they also claimed to prefer hearing advice from doctors (80%), scientists (79%), and national health officials (71%), rather than local government leaders (61%) and leaders of their countries (57%) (Edelman Trust Barometer, 2020[60]) p13
- Lessons from previous outbreaks have highlighted the importance of sharing data and publications in order to build and maintain trust between agencies, create preparedness and response systems, and pre-define responsibilities of stakeholders (OECD, 2020[39]). (p13)
- **Effective communication can help strengthen citizens' trust in, and engagement with, public policies. It is fundamental in the fight against disinformation and misinformation** (OECD, 2020[61]) and (OECD, 2020[62]). Finally, it can help reach specific segments of the population and facilitate dialogue with citizens to ensure that policies and services are adapted to their needs and respond to their expectations. (p14)

- The **spread of on- and off-line misinformation**, disinformation can reduce compliance with the emergency measures being enacted, thereby threatening their efficacy and public trust in the response. The OECD has proposed **key actions to counter this issue**, such as supporting a multiplicity of independent fact-checking organisations, ensuring experts are in place to follow-up technological solutions, and improving users' media, digital and health literacy skills (OECD, 2020[61]). (p15)
 - When feasible, governments are similarly undertaking efforts to “pre-bunk”, rebut and correct disinformation that could undermine trust and induce the public to harmful or counterproductive actions
 - Educating citizens about consuming and sharing content responsibly has also been an example of CoG use of public communication to counteract disinformation. In the UK, a “don't feed the beast” campaign promotes the use of a checklist before sharing information that can be misleading (Government of United Kingdom, 2020[67]).
- Beyond communications, the level of health literacy of populations is a key issue to keep in mind with regard to tackling disinformation and an important element to consider for building trust. Given gaps in the public's health knowledge, investing in health literacy is paramount to consider even before a crisis emerges. (p15)
- **social media** has emerged as a useful tool for crisis communication, with the potential to support two-way crisis communication at a low cost, and maintain trust in government by developing a more direct relationship with citizens (OECD, 2015[68]). (p15) (zie tekst voor voorbeelden uit landen)
- A fourth takeaway is that **evidence matters**; The governance of evidence and the way in which information is processed, in terms of transparency and accessibility to citizens, is now part of the public debate. It requires serious questions, if governments want to be able to reap the trust dividends that will be critical for shaping successful policy outcomes and for organising a timely and effective economic recovery (p18)
- A fifth takeaway is that **guaranteeing openness in decision-making** by ensuring that public communication is regular, transparent, compelling and based on audience insights is fundamental as governments work on catching citizens' attention in a crowded media ecosystem (p18)
 - Providing clearer and information based on evidence is also crucial in the fight against disinformation, in addition to educating citizens about consuming and sharing content responsibly.

[OECD How better governance can help rebuild public trust \(2017\)](#)

Het rapport stelt dat vertrouwen in de eerste plaats wordt gedreven door competenties (d.w.z. responsiviteit, betrouwbaarheid) en waarden (d.w.z. openheid, integriteit, eerlijkheid) van openbare instellingen (OECD, 2017).

In proposing a framework for understanding trust in public institutions, the report places the emphasis on two principal drivers of trust: competence and values. These drivers encompass a range of qualities and attributes that **have been shown to inspire trust** – in particular reliability, integrity, responsiveness, fairness and openness. **The report explores how these attributes can be better integrated into how governments make and implement public policies.**

Datum
22-02-2023

Key findings

- Two different but complementary components matter in understanding and analysing trust: i) competence or operational efficiency, capacity and good judgement to actually deliver on a given mandate; and ii) values or the underlying intentions and principles that guide actions and behaviours. Responsiveness and reliability are critical dimensions of competence; with regard to values, citizens expect integrity, openness and fairness.
- With regard to values, four policy levers are particularly powerful in influencing trust:
 - governments defining and adhering to integrity principles;
 - seizing critical opportunities to demonstrate integrity in practice, such as large public infrastructure projects and major events;
 - political leaders leading by example (with regard to asset disclosure, transparency, etc.);
 - ensuring common standards and behaviours at all levels, since state and local authorities often interact more closely with citizens than do central government civil servants.
- Improving public services, in terms of access, quality and responsiveness, plays an important role in strengthening trust in government: service performance, citizen satisfaction and public trust are closely connected. Better understanding citizens' needs, experiences and preferences can result in better targeted services, including for underserved populations, often at little extra cost.
- Citizens' perception of fairness, in process as much as in outcome, is a critical dimension of trust. People must feel they have a real voice; are treated with respect; and receive necessary explanations. Positive perceptions of fairness lead to greater acceptance of decisions, better compliance with regulations, and more co operative behaviour in dealing with agents of the government. The reverse also holds: some citizens will even prefer negative consequences for themselves, such as financial penalties over compliance, if they perceive that they have been treated unfairly. In general, low trust generates extra transaction costs for citizens, businesses and government.

- Sound use of public money is another important domain in which trust can be easily lost. Governments need to ensure that the budget decision-making process itself is open and provides for an inclusive, participative and realistic debate on budgetary choices, and not simply provide access to information once spending decisions have been made. Tools to promote fiscal transparency include the Citizen's Budget, which presents key public finance information for a general audience, and independent bodies responsible for oversight of fiscal policy (independent fiscal institutions or IFIs).
- From law-making to budgeting and service delivery, efforts towards greater openness send a clear signal of a government's commitment to invest in trust while improving the quality of the decisions made. The current move towards concepts of 'open government' and the even more ambitious 'open state' are positive signs that governments are trying to strengthen dialogue with citizens, even if in some cases this openness illuminates facts that generate distrust.
- According to the Edelman Barometer 2016, which looked at customer behaviour, almost 70% of respondents chose to buy a product because they trusted the company. The private sector has shown that, with the right groundwork and preparation, the behaviour of individuals can be strongly influenced by perceived trustworthiness. Companies understand that there are two separate dimensions at play: cognitive (rational or experience-based) trust and affective (emotional) trust. They therefore tend to use an integrated approach in establishing trust with their different stakeholders. While the emotional dimension can be linked to, for example, brand loyalty, the rational will value such attributes as reliability and quality. For a public institution, developing a reputation for reliability and quality will bring tangible benefits, such as easier acceptance of new services, procedures or regulations.
- Justice is perhaps the public service that most directly depends on a strong trust relationship between public institutions and citizens. There are various empirical, conceptual and institutional challenges in understanding the links between trust and justice; large gaps remain in the literature and in empirical research on trust in civil (as opposed to criminal) justice. Clearly however, the tools that matter most with regard to legal and justice services are similar to those discussed above with respect to other public services, such as reliability, responsiveness and fairness. Trustworthiness derives from understanding users' needs and the pathways people in different situations use to access services, as well as integrating these services with other social services (e.g. health, employment).

Datum
22-02-2023

3. Mogelijk nog interessant

Datum
22-02-2023

Mercuri, M., & Baigrie, B. (2022). The brave new world of pandemic resilience. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 28(3), 347.

Editorial

- In this editorial, we highlight some issues that will need to be addressed if we are to learn from our experience and build a society that is resilient to future threats from infectious disease.
- There is the question of who participates in how we determine or define resilience. Involving nongovernmental stakeholders, not only the healthcare workforce, but also civil society and local communities would strengthen the response to an emergency through the formulation of acceptable policies and interventions. In turn, that would help **build public trust** in recommended emergency measures and reach marginalized communities. It is difficult to see how resilience can be achieved without buy-in for policies by a wide section of community stakeholders.
- If we are to achieve resiliency, we need both to have ways to assess and reflect on what is being communicated and its impact and to change course without fear of undermining authority or expertise on a matter. If we are not sensitive to such issues, we risk causing additional strain on the public and our institutions, for example, through loss of **trust**.
- Achieving resilience may require that we have responsible government and that those entrusted with institutions that play an important role in our ability to sustain functioning during a pandemic (e.g., public health officials, healthcare professionals, researchers, etc.) are working in the best interest of the defined goals of the community. Were such stakeholders to act out of some other interest or were failing in meeting their responsibilities, it is reasonable to have concern that our ability to ‘absorb strain’ may be compromised. The ability to hold people accountable may help to ensure that those the public relies on are acting in the public's interest.

Bavel, J. J. V., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., ... & Willer, R. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature human behaviour*, 4(5), 460-471.

Literatuuroverzicht, gaat meer over hoe tijdens de pandemie het vertrouwen op te wekken dat nodig is voor naleving.

- Economic position and racial inequality are also associated with levels of trust in social institutions, including the healthcare system. Racial and ethnic minority communities, in particular, have both historical and contemporary experiences of discrimination, leading to distrust^{70,71,72,73,74}. Members of these communities may be more likely to be wary about the public health information they receive, less willing to adopt recommended safety

measures and potentially more susceptible to 'fake news'. **This suggests the need for more targeted public health information and for partnerships between public health authorities and trusted organizations that are internal to these communities.**

- Reliable information and public health messages are needed from national leaders and central health officials. But **local voices can amplify these messages and help build the trust** that is needed to spur behavioural change.
- Experimental studies clarify what leaders can do to promote trust leading to cooperation. **A priority for leaders is to create a sense of shared social identity amongst their followers**¹⁹⁹. A large body of research suggests that people tend to prefer leaders who cultivate a sense that 'we are all in this together'²⁰⁰. In part, such leadership gives people a sense of collective self-efficacy and hope²⁰¹. More importantly, though, it provides a psychological platform for group members to coordinate efforts to tackle stressors²⁰². Without leadership, there is a risk that people will avoid acts of citizenship and instead embrace a philosophy of 'everyone for themselves'.

Habersaat, K. B., Betsch, C., Danchin, M., Sunstein, C. R., Böhm, R., Falk, A., ... & Butler, R. (2020). Ten considerations for effectively managing the COVID-19 transition. *Nature human behaviour*, 4(7), 677-687.

Literatuuroverzicht, gaat meer over hoe tijdens de pandemie het vertrouwen op te wekken dat nodig is voor naleving.

Transparent communication of what is known, what is not known and what efforts are being taken to learn more can contribute to building a sense of trust^{65,66,67}. Knowing the rationale for decisions makes it easier for people to internalise them into mechanisms of intrinsic motivation⁶⁸, so scientific advice to governments should be transparent and not subject to political or government influence.

Stakeholder coordination also contributes to trust as it generates consistency and reinforcement of messages⁶⁵. **Governments can obtain the support of individuals or groups who enjoy high levels of trust** to communicate important messages or to reach more population groups in culturally and linguistically diverse populations (for example, religious leaders, former politicians and public figures from the arts, culture and sports). Moreover, **robust democratic infrastructures for community voices and pathways for these voices to be translated into decision-making can help to maintain trust**⁶⁹.

Open access to relevant information expressed in culturally sensitive language can also contribute to a transparent system⁷⁰.

Community engagement can demonstrate that the population is being heard and that their views are being considered by decision-makers^{71,72} and promote trust.

Surveys and other opportunities to **monitor and detect possible shifts in trust** and understand how this may be related to new events or new restrictions can enable decision-makers to respond accordingly.

Datum
22-02-2023

Build, strengthen, and maintain trust

- Conduct research to understand trust in specific institutions, spokespersons and influencers and to detect possible shifts in this area and how such shifts may be related to new events or new restrictions; use this research to inform planning
- Organise daily media briefings in which trusted spokespersons, identified through population surveys, are clear, humble and empathetic and people feel part of the process instead of feeling as if they are being lectured
- Explain how evidence from population surveys are being considered as the voices of populations
- Acknowledge uncertainty, be transparent about unanswered questions and balance the need for clarity with acknowledgement of uncertainty about the evolution of the outbreak
- Respect all voices and respond to all questions

Bijlage 4 – Samenvatting gesprekken praktijkkringen

Datum
22-02-2023

Het MIT heeft zich voor het advies 'Afschaling basisadviezen' mede gebaseerd op kennis en ervaring uit de praktijk. Praktijkkennis is opgehaald door gesprekken te voeren met vertegenwoordigers van patiënten, sociaaleconomische kwetsbare groepen, werknemers- en werkgeversorganisaties, zelfstandigen en jongeren.

Uitgaande van de mogelijke gevolgen van afschaling van de basisadviezen (de matrix in bijlage 1) zijn de volgende organisaties geraadpleegd uit de 'praktijkkringen'⁴⁸ van het MIT: Patiëntenfederatie, Samenwerkende Gezondheidsfondsen, Iederin, Pharos, FNV, CNV, Algemene Onderwijsbond (AOB), VNO-NCW/MKB-Nederland, Evenementensector, Algemene Vereniging van Schoolleiders (AVS), Vereniging Zelfstandigen Nederland (VZN), beroepsvereniging Verzorgenden & Verpleegkundigen (V&VN) en de Nationale Jeugdraad. Het MIT heeft een gedeeltelijk gestructureerd interview afgenomen bij deze organisaties. In de interviews is gevraagd naar de betekenis van de basisadviezen in hun praktijk, de mogelijke gevolgen van afschaling en hun behoefte aan flankerend beleid en overheidscommunicatie.

Algemeen beeld

Gesprekspartners geven aan dat de huidige basisadviezen over het algemeen niet als beperkend worden ervaren, of dat hiermee zelfs prima valt te leven.

De gesprekspartners geven een wisselend beeld van de mate waarin de huidige basisadviezen nog worden opgevolgd. Volgens de werkgevers worden de basisadviezen in de meeste sectoren nageleefd. Andere organisaties geven aan dat mensen de basisadviezen min of meer zijn vergeten, of dat de basisadviezen niet, matig of in wisselende mate worden nageleefd. In veel sectoren spelen andere problemen, waaronder inflatie, energie en de krapte op de arbeidsmarkt. Tekenend is bijvoorbeeld het aantal zelftesten dat nog voor het onderwijs wordt aangevraagd: van 6 miljoen per week in hoogtijdagen tot 30.000 nu.

In tegenstelling tot het algemene beeld, geven patiëntenorganisaties en verpleegkundigen/verzorgenden aan dat de huidige basisadviezen nog steeds relevant zijn. Hun achterban en hun naasten doen er alles aan om geen besmettingen op te lopen en houden zich nog strikt aan de basisadviezen.

Positieve en negatieve effecten

Vertegenwoordigers van werkgevers zien overwegend positieve gevolgen van afschaling vanwege toenemende inzetbaarheid van werknemers. Daarbij maken zij zelf de kanttekening dat het ziekteverzuim deze winter vooral door 'gewone' griep wordt veroorzaakt en niet zozeer door COVID-19. Bij geen van de gesproken organisaties zijn cijfers beschikbaar over ziekteverzuim ten gevolge van (Long) COVID.

Er zijn geen signalen dat zelfstandige ondernemers belemmerd worden door de huidige basisadviezen. Een deel van de zelfstandigen verkeert door de coronacrisis nog in een slechte financiële positie en heeft alle mogelijke inkomsten nodig. Misschien is voor hen afschaling van het isolatie-advies gunstig. Voor jongeren kan afschaling gunstig zijn doordat zij hun opleiding niet hoeven onderbreken.

⁴⁸ In de startnotitie is de werkwijze van het MIT beschreven. Het MIT baseert zich zowel op wetenschap als op praktijk: [Startnotitie Maatschappelijk Impact Team | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl](#)

Vertegenwoordigers van werknemers en patiëntenorganisaties zien vooral negatieve effecten. Door krapte op de arbeidsmarkt is de druk op werknemers groot. Werknemersorganisaties schatten de gevolgen voor ziekteverzuim negatief in: als mensen gedwongen worden na een positieve test of met klachten op het werk te verschijnen, blijven ze uiteindelijk langer ziek en steken ze mogelijk meer andere mensen aan.

Datum
22-02-2023

Patiëntenorganisaties geven aan dat bij afschaling kwetsbare mensen in de kou worden gezet. De omgeving wordt voor kwetsbare mensen onveiliger en mensen zullen zich isoleren, zoals eerder tijdens de coronacrisis ook het geval was. Medisch kwetsbare werknemers durven mogelijk niet meer naar het werk te komen. Hierdoor kunnen arbeidsconflicten ontstaan, of kan zelfs ontslag kan volgen. Verpleegkundigen en verzorgenden wijzen erop dat zorginstellingen en zorgpersoneel altijd hun verantwoordelijkheid zullen blijven nemen om kwetsbare groepen te beschermen.

COVID-19 is geen griep

Gesprekspartners zijn niet zozeer beducht voor de acute klachten ten gevolge van COVID-19, maar vooral voor de restklachten (Long Covid). Meerdere gesprekspartners geven aan dat er nog veel te weinig bekend is over Long Covid. Dit gaat gepaard met onzekerheid en daardoor ontstaan zorgen en angst. Patiëntenorganisaties en werknemersorganisaties geven aan dat de overheid te weinig doet aan registratie en onderzoek van Long Covid.

Kwetsbare groepen

Medisch en sociaal kwetsbaar

Patiëntenorganisaties benadrukken het belang van de huidige basisadviezen. De groep 'medisch kwetsbaren' was voor de coronacrisis al gewend om voor zichzelf voorzorgmaatregelen te treffen. Tijdens de coronacrisis werd er meer rekening gehouden met hen, maar na de crisis voelen patiënten zich opnieuw in de steek gelaten. Ze missen solidariteit in de samenleving, en empathie en ondersteuning van de overheid.

De gevolgen van afschaling van de basisadviezen voor medisch kwetsbaren (en hun naasten en mantelzorgers) kunnen volgens patiëntenorganisaties groot zijn. Zij zijn al gewend om de nodige voorzorgmaatregelen te nemen, maar kunnen zich genoodzaakt zien (meer) in isolement te gaan leven. Vaak stapelen de gevolgen zich op: langdurig gezondheidsverlies, terugval door vermoeidheid, minder werk, minder inkomen, minder sociale contacten, mindere kwaliteit van leven. Mensen zonder partner en éénoudergezinnen die ziek worden, worden genoemd als extra risicogroep. Werknemersorganisaties melden van hun kant ook dat met kwetsbare (oudere of chronisch zieke) werknemers op de werkvloer vaak geen of onvoldoende rekening wordt gehouden.

De organisaties geven aan dat de groep 'medisch kwetsbaren' groot is als iedereen met een verminderde afweer (ouderen, onderliggend lijden) wordt meegerekend. Daarvoor kunnen de cijfers van de grieprik worden gebruikt. De groep met een *hoog* medisch risico (waaronder bijvoorbeeld oncologische en hematologische patiënten) wordt geschat op enkele honderdduizenden.

Kwetsbaar voor het virus en economisch kwetsbaar

Gesprekspartners geven aan dat er vooral gevolgen zijn voor mensen met fysieke beroepen die niet kunnen thuiswerken en vaak ook geen afstand kunnen houden

op het werk, zoals in de zorg, het onderwijs, het openbaar vervoer, bij productiebedrijven en in distributiecentra. Mensen die een fysiek beroep vervullen, hebben een grotere kans om met het virus in aanraking te komen. Een deel van de fysieke beroepen wordt vervuld door mensen in een sociaaleconomisch kwetsbare positie, zoals arbeidsmigranten, flexwerkers en zzp'ers. Zij zullen er veel aan doen om te kunnen doorwerken, ook als zij klachten hebben.

Datum
22-02-2023

Werknemers dringen aan op een veilige werkplek. De sectorplannen borgen dit volgens hen onvoldoende. In sommige sectoren hebben werknemers niet meegetekend. Op basis van de Arbowetgeving zijn werkgevers verplicht een risico-inventarisatie en -evaluatie te maken, en in afstemming met medewerkers een plan van aanpak om risico's te voorkomen en in te dammen. Volgens de werknemersorganisaties zijn deze risico-analyses en plannen door lang niet alle organisaties gemaakt. De afschaling van basisadviezen zou moeten leiden tot een hernieuwde risico-inventarisatie.

Moment van afschaling

Zolang de risico's nog niet voorbij zijn, is eigenlijk geen van de gesprekspartners voorstander van afschaling. Het is voor alle gesprekspartners begrijpelijk dat zolang de pandemie er nog is, de basisadviezen blijven gelden. Bijna alle partijen waarschuwen niet te vroeg af te schalen. Als de pandemie echt weg is, is het wel het goede moment voor afschaling. Dit leidt waarschijnlijk tot opluchting bij een groot deel van de samenleving.

Er kan wat patiënten- en werknemersorganisaties betreft pas sprake zijn van afschaling van de basisadviezen als het zeker is dat corona even mild is als verkoudheid of griep. Duidelijk moet zijn dat de kans op Long Covid aanzienlijk is verminderd. Maar afschaling is volgens hen vooralsnog niet wenselijk. Met afschaling verdwijnt de ruggensteun van de rijksoverheid om voorzichtig om te gaan met COVID-19.

Voor werkgevers is voorwaarde dat de afschaling niet binnen de kortste keren weer wordt teruggedraaid. Twee jaar coronabeleid hebben geleerd dat ondernemers geraakt worden door (voortdurend) op- en afschalen. Ondernemers hebben vooral last gehad van onduidelijkheid en onzekerheid. Ook jongeren geven aan dat met name de onvoorspelbaarheid van de maatregelen traumatisch is geweest. Werknemers- en patiëntenorganisaties vrezen juist dat er geen weg terug is bij het verlaten van de basisadviezen.

Flankerend beleid

Werkgevers denken dat er bij afschaling van de basisadviezen geen flankerend beleid nodig is. De schoolleiders zijn van mening dat – gelet op de sterk afgenomen vraag - de regeling voor zelftesten niet hoeft te worden gecontinueerd.

Werknemers willen inzetten op het reguliere instrumentarium: risico-inventarisatie en -evaluatie, de bijbehorende plannen en toezicht door de arbeidsinspectie. Daarnaast zien werknemers wel meerwaarde in het gratis aanbieden van mondneusmaskers en zelftesten door werkgevers of anders via de gemeente, GGD of huisarts. Ook de toegankelijkheid tot vaccinaties noemen werknemers belangrijk – als eigen keuze, ook als zij strikt genomen niet tot de risicogroep behoren. Voor het onderwijspersoneel en voor zzp'ers in de zorg wordt het belang van een aanvullende inkomensverzekering respectievelijk compensatieregeling

genoemd. Ventilatie in schoolgebouwen is ook belangrijk; hieraan wordt al gewerkt.

Datum
22-02-2023

Jongeren signaleren dat de mogelijkheden voor het online volgen van onderwijs fors zijn afgenomen. Die voorzieningen zijn wel nodig bij handhaving van de basisadviezen. De ouderwetse participatieplicht geldt weer en thuisblijven met een positieve test wordt snel gezien als een smoes. Schoolleiders melden terzijde dat OCW de examen- en toetsregeling weer heeft teruggebracht op het niveau van vóór corona. In het onderwijs is niemand daar blij mee; de pandemie mag dan (bijna) zijn afgelopen, maar de gevolgen nog (lang) niet.

Registratie van en onderzoek naar Long Covid wordt door meer partijen genoemd als noodzakelijk flankerend beleid om de onzekerheid weg te nemen.

(Sociale) norm

Zolang COVID-19 een risico is, zouden de basisadviezen de norm moeten zijn. Het is belangrijk rekening te houden met elkaar en dus ook met kwetsbare groepen in de samenleving. In zorginstellingen geldt dit met name (de norm wordt daar discipline genoemd). Dit vinden de meeste gesprekspartners als het om COVID-19 gaat. Ook uit oogpunt van pandemische paraatheid zouden de basisadviezen als de norm moeten worden gehandhaafd. Tegelijkertijd zien partijen dat deze norm op dit moment onder druk staat en door velen niet wordt nageleefd. Werkgevers vinden dat, zodra dit verantwoord is, gezond verstand de boventoon moet voeren, en werkgevers en werknemers in overleg moeten treden bij ziekteverzuim.

Desgevraagd is de norm volgens de meeste partijen voor besmettelijke infectieziektes in het algemeen: wie ziek is, blijft thuis. Dit is voor thuiswerkers sowieso geen probleem, en bij milde klachten kan soms ook wel in fysieke beroepen worden doorgewerkt. In de onderwijssector is dit volgens de schoolleiders alweer gangbaar.

Patiëntenorganisaties zien graag dat alle geldende basisadviezen de norm worden, niet alleen voor COVID-19 maar ook voor andere besmettelijke infectieziektes: hygiëne en vaccineren, zelftesten en isoleren, maar wat hen betreft ook geen handen schudden en (enige) afstand houden. De zelftest voor COVID-19 zien zij liefst worden uitgebreid tot een multi-test die ook de heersende griepvirussen identificeert. Zij wijzen erop dat eventuele afschaling van basisadviezen het moeilijker maakt voor kwetsbare mensen om anderen te vragen rekening met hen te houden.

Jongeren constateren dat de norm bij corona - maar daardoor ook bij andere infectieziekten - is verschoven. Het is egoïstisch (asociaal) om je ziek in een mensenmassa te begeven. Bij afschaling van de basisadviezen vrezen zij dat wellicht de discussies over solidariteit en (a)sociaal gedrag weer gaan spelen. Dit heeft in het verleden tot fricties geleid.

Communicatie

De overheid moet in haar communicatie over coronamaatregelen duidelijk aangeven welke risico's van COVID-19 er nog zijn. Alle partijen stellen duidelijkheid op prijs. Als de basisadviezen gehanteerd blijven, dan moet duidelijk zijn hoe belangrijk die nog zijn. Als wordt afgeschaald, dan moet duidelijk zijn dat er geen risico's meer zijn. De overheid zou dan de norm "wie ziek is, blijft thuis"

moeten benadrukken en daarbij een beroep doen op solidariteit met medisch kwetsbare mensen.

Datum
22-02-2023

Communicatie moet zich richten op de gehele bevolking en handvatten bieden hoe om te gaan met kwetsbare groepen. Duidelijke uitleg is essentieel: denk ook aan anderstaligen en laagopgeleiden. Voor patiëntengroepen is het daarnaast belangrijk te weten wat afschaling van de basisadviezen voor hen betekent. Patiënten moeten voldoende informatie krijgen om zelf een risico-afweging te kunnen maken. Tijdens de coronacrisis was er veel onduidelijkheid over gezondheidsrisico's, ook omdat artsen/specialisten het nationaal en internationaal soms onderling niet eens waren over richtlijnen. Een centrale website (via Vilans) heeft uitkomst geboden, maar deze is weer *on hold* gezet.